

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№106
(19143)

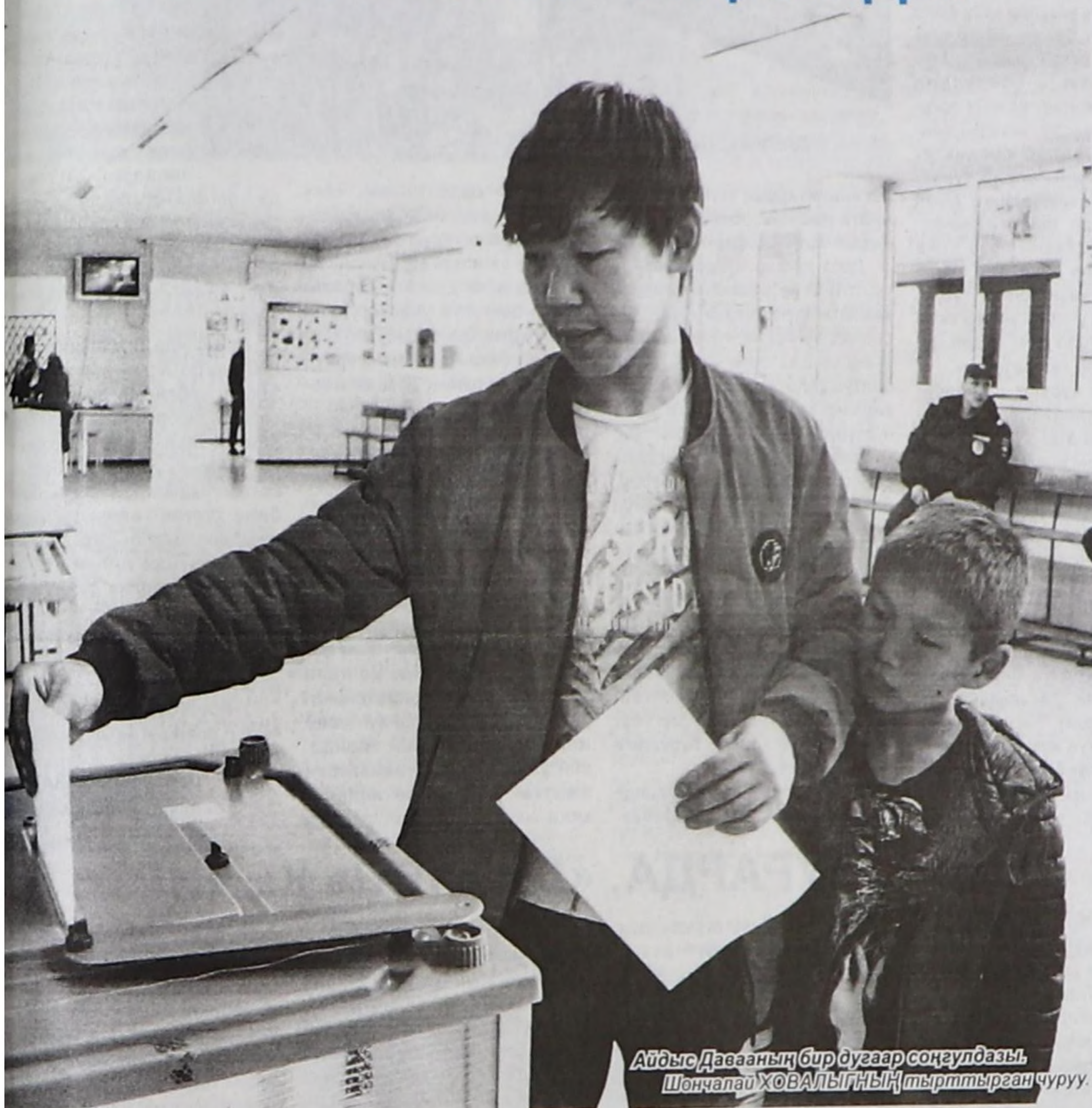
2018 чылдың
сентябрь 11
вторник

Хүннүң үнери — 05:53
Ажары — 18:58
Хүн дурту — 13:05

Садар өртээ хостуг 12+

Чаңгыс аай бадылаашкыннар хүнүндө

БАШ БУРУНГААР ТҮҢНЭЛДЕР

Айдыс Давааның бир дугаар соңгулдазы.
Шончалай ХОВАЛЫГҢЫҢ тырттырган чуруу.

Россия Федерациязынга чаңгыс аай соңгулдалар хүнү сентябрь 9-та Тыва Республиканың 3 муниципалдыг тургузугларының девискээринге Төлээлекчилер хуралдарының депутаттарының соңгулдалары болуп эрткен. Ол дээрже Кызыл хоорайның, Мөңгүн-Тайга кожуунунун болгаш Сүт-Хөл кожуунунун Алдан-Маадыр сумузунун Төлээлекчилер хуралдарының депутаттарының соңгулдалары.

Бо төлээлекчи органнарның депутаттарының мандаты дээш соңгулдаларга Чөптүг Россия», РЛДП, РФКП, «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияларның регион организацияларының мурнундан ордакчылар киришкен. Баш бурунгаар үнелдер езугаар алырга, соңгулдаларга аза катап «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның кордакчылары тус ерлериниң Төлээлекчилер хуралдарының депутаттарына эң хөй соңгуттурган.

Тыва Республиканың найысылалы Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутаттарының соңгулдаларына база Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның кордакчылары бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның хөй кезинин

деткимчезин алган. Оларның аразында Кызыл хоорайның чагырыкчызы Владислав Ховалыгович Товариштай, Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының даргазы Дина Ивановна Оюн бар.

Найысылалдың амгы мэри Владислав Ховалыгы соңгулдаларга киришкен кызылчыларның 86 ажыг хуузу деткээн — соңгулдаларга киришкен партияжилериниң аразындан эң улуг көргүзүг. Кызыл хоорайның чагырыкчызының ажылын чон ынчаар бедик үнелзэни ол деп болур.

Кызыл хоорайның чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарына база «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның кежигүннери болгаш талалакчылары кордакчылар соңгукчуларның хөй кезинин деткиишкинин алган.

Эрткен соңгулдаларга РФКП-ниң регион организациязы 41 кордакчыны кириштирген. Оларның аразындан чүгле РФКП-ниң регион организациязының удуртукчузу Роман Телманович Тамоев Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутадына соңгуттурган.

Бо соңгулдаларга найысылалдың соңгуур эргелиг чурттакчыларының 51,44 хуузу киришкен. Бир эвес олар шуптузу киришкен болза, сентябрь 9-та

соңгулдаларның түңнелдери бир өске турары-даа чадапчок.

Мөңгүн-Тайга кожуунунун Төлээлекчилер хуралының депутаттарына «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның кордакчылары барык шуптузу соңгуттурган. Оларның аразындан Бады-оол Маспый-оолович Ондарның кандидатуразы дээш соңгукчуларның 96,64 хуузу үнүн берген. Бо соңгулдаларга бир ылгалдыг чүүл — кожуунунун Төлээлекчилер хуралының депутадына бодунун кандидатуразын боду идип үндүргөн Айланмаа Кыргысова Шомбулдун депутатка соңгуттурганы.

Сүт-Хөл кожуунунун Алдан-Маадыр сумузунун Төлээлекчилер хуралының бешки чыыжының депутаттарына «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның кордакчылары шуптузу соңгуттурган. Оларның аразындан Ажык-ма Викторина Моңгуштуң кандидатуразы дээш соңгулдаларга киришкен кижилериниң 98,11 хуузу бадылаан.

Көдээде соңгукчулар бадылаашкыннарга дыка идепкейлиг киришкен. Мөңгүн-Тайга кожуун — 87,35 хуу, Сүт-Хөл кожуунунун Алдан-Маадыр сумузу — 95,08 хуу.

«Шын» солунунун ниитилел-политика килдизи.

Хүннүң медээлери

КӨШКҮН ЧОННАРНЫҢ УЛУГ МӨГЕЗИ

Көшкүн чоннарның Улуг мөгези атты Тывадан Айдың Монгуш чаалап алган. Сумога түңнел оюннарга 114 кил Айдың Монгуш иранчы 125 кил Жабер Садегжадеди арыг тиилээш, 1 млн. сом акшаны ойнап алган.

Ооң-биле кады маадырның алдын курун, аът баглаажын, Кыргыстанның эң чүгүрүк адын, көшкүн чоннарның Бүгү-делгей оюннарының эмблемазын сиилбээн алдын чүскүктү шаңналга берген.

Көшкүн чоннарның Бүгү-делгей оюннарының тиилекчилериниң эрте-бурунгу номунун стилчиткен хевиринче Айдыңның адын алдын үжүктөр-биле кири бижириң дыңнаткан. Азия төвүндөң эзулуг көшкүн тыва чоннуң оглу тиилеп каарга, кыргыз чон диңмителдир өөрүп турган.

«Өөрүшкүмнү илередир сөстөр тыппас-тыр мен. Маргылдааның эрттирикчилеринге улуу-биле четтирдим! 2020 чылда бодумнун адымны камгалап келир мен» — деп, Айдың Монгуш чугаалаан.

ИДЕГЕЛ БАР

Барыын-Хемчик кожуунунун Кызыл-Мажалык суурга сентябрь 7-де сарыг шажынның төвүт башкызы, геше Лопсанг Пунцок биле чоннуң ужуражылгазы болуп эрткен.

Аңаа суурнун ада-иелери, хоочуннардан аңгыда школачыларның болгаш аныяктарның идепкейлиг киришкени тыва чоннуң төөгүзүн, сагыш-сеткил культуразын амгы салгалдарның хүндүлөп, ада-өгбелериниң шажын-чүдүлгезин хүлээп көрүп турарының демдээ.

ЧАЙГЫ ГАСТРОЛЬДАР

Тываның национал ыры болгаш танцының «Саяннар» ансамблиниң артистери, шупту 35 кижича чаалап-биле Франция, Бельгия база Словенияга чедип, чоннар аразының фольклор фестивалдарына киришкен.

Тыва артистери ол үе дургузунда «Festival Roche» (Франция), «Festival Saint-Ghislain» (Бельгия), «Festival Maribor» (Словения) база «Festival Saint Malo», «Festival Chambery», «Festival Issoire» (Франция) деп фестивалдарга киржип, көрүкчүлерниң кичээнгейин хаара туткан. Гастрольдар дургузунда 98 концерттерге тыва национал фольклорга үндезилээн оюн-көргүзүүн 55 муң даштыкы көрүкчүлерге бараалгаткан. «Саяннар» Азия төвүндө тыва чоннуң культуразын европейжилерге чоок болгаш билдингир кылдыр таныштырган.

ФЕСТИВАЛЬ

Сентябрь 14-15 хүннеринде Кызылга коллекционерлерниң болгаш хол-биле кылган ажилдарның үшкү бүгү-делгей фестивалы болур.

Аңаа Новосибирск, Красноярск, Абакан хоорайлардан аңгыда Моолдан, Япониядан болгаш Европаның чамдык чурттарындан коллекцияларны, ус-шеверлерниң ювелир кылыгларын делгеп көргүзөр.

Медээлер

ТИЛЕЛГЕНИН
75 ЧЫЛЫНГА

«Патриот» шериг-патриотчу культура болгаш дыштанылга парыгына Россияның Чепсектиг Күштериниң кол хүрээзин Ада-чурттуң Улуг дайынына Тилелгенин 75 чылынга тудар.

Ол дугайында РФ-тиң камгалап сайыды армияның генералы Сергей Шойгу селектор хуралга дыңнаткан. «Воскресенье» фондунун ажил-чорудулгазының дугайында, ол ышкыш өргүл кылырының янзы-бүрү аргаларының дугайында дыңнадыры-биле бо хүнде фондунун сайтызын тургускан деп РФ-тиң камгалап сайыдының оралакчызы, РФ-тиң Чепсектиг Күштериниң Кол шериг-политика эргелелиниң начальниги генерал-полковник Андрей Картаполов демдеглээн.

Тудугну кылырынга дузаламчы акша шилчидер кылдыр Газпромбанкка база ВТБ банкка агар саннарны ажиткан. Ам удавас Промсвязьбанкка болгаш Ажаалга банкызынга база агар саннарны аждар. Оралакчы дарганың чугаазы-биле, деткимче акшаны банк картазын, интернет-банк, смс-дыңнадыр таварыштыр болгаш өске-даа аргаларны ажыглап шилчидип болур.

Бо чылдың февраль айда РФ-тиң камгалап сайыды «Патриот» шериг-патриотчу культура болгаш дыштанылга парыгына РФ-тиң Чепсектиг Күштериниң кол хүрээзин тударының дугайында саналды кириген турган, ону Москваның болгаш Бүгү Русьтуң патриаргы Кирилл йөрээп каан деп Картаполов чугаалаан.

Хүрээниң таваан салырының байырлыг ыдыктаашкын езуу-лын бо чылдың сентябрь айда эрттирер болган. Баш бурунгаар планнаашкыннар езуугаар алды муң чедир кижиге кире берип болур хүрээниң бедии 95 метр хире.

АВТОКВЕСТ

Бөгүн Кызылдың Аныяктар сесерлиинге мэрияның Спорт болгаш аныяктар херектериниң талазы-биле департаментиниң деткимче-биле Тываның аныяктар шимчээшкининиң идепкейжилери автоквестти эрттирер.

ЮБИЛЕЙГЕ
БЕЛЕТКЕЛ

Артистиң ажи-төлү, чоок кижилери болгаш дөргүл-төрелдери, республиканың хөй-ниитизи Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың Улустун артизи Кара-кыс Намзатовна Мунзуктуң 100 харынга тураскааткан байырлыг кежээни эрттиреринге белеткенип турарлар.

50 ХАРЛААР

Тываның Арзылаң мөгези Маадыр-оол Каваевич Монгуш удавас чартык чүс хар болган юбилейин демдеглээр. Сентябрь 22-ниң хүнүнде Кызылдың «Хүреш» стадионунга 13 шакта ат-сураглыг мөгениң 50 харлаанынга тураскааткан национал тыва хүрешке эң шилиндек мөгелерниң бүгү-делегей чергелиг маргылдаазынче тыва хүрештиң «аарыкчыларын» чалап турар.

22 дугаар «Кечип-ооловский» соңгулда участогу ажилын Россияның биле Тываның ыдык ырылары-биле эгелээн. Идепкейжи соңгукчулар, участогу ажиттынмаанда-ла, Кызылдың 3 дугаар школының чанынга чыгып келген.

Соңгулда участогунун даргазы Алина Даржааның дыңнатканы-биле, 14.00 шакка чедир 514 кижиге соңгаан. «Соңгукчуларның даңзызында 1658 кижиге бар. Хуусаа бетинде 17 кижиге соңгаан. Даң бажында улуг назылыг соңгукчулар хөйү-биле кээп турган болза, 10.00 шак соонда аныяктар кээп эгелээн. ТР-ниң Хамааты байдалдың актылар бижидилгезиниң эргелелиниң ажилдакчылары соңгукчуларга халас юридиктиг консультацияны берип турар. Школаның девискээринге «Мээң өг-бүлөм» деп спортчу хемчегни организаастааны база дыка эптиг. Уруглар даштыгаа ойнап турда, ада-иези соңгуп турду. Бо соңгулда участогунда 9 кижиге ажилдап турар бис» — деп, ол кысказы-биле таныштырды.

Тываның күрүне университетиниң студентилери волонтерлар хамааты хүлээлгезин күүсеткен соңгукчуларны улаштыр «Таарымчалыг хоорай хүрээленин тургузары» федералдыг төлөвилелдин адаа-биле Кызылдың хөй-ниити девискээрлерин чаагайжыдар талазы-биле бадылаашкынче чалап турган.

Чээрби дөрт харлыг Айдыс Даваа соңгулдага бир дугаар кирип келген. Ол сагыш-сеткили-биле үлешти: «Кызылдың келир үеги бо хүн мээң соңгулдага берген үнүмден база хамааржыр. Найысылалывыстың моон-даа соңгаар чечектелип сайзыраа-

АНЫЯКТАРНЫН ИДЕПКЕЙИ-БИЛЕ

Бадылаар бетинде төлөвилелдер таныштырылганы.

ры аныяктарның холунда. Хөй-ниити девискээрлерин ногаанчыдып чаагайжыдары чугула».

Дөрт дугаар микрорайонун чурттакчызы Татьяна Медведева хамааты хүлээлгезин күүсеткен соонда ооң-биле чугаалаштым: «Кандыг-даа эрге чагырганың соңгулдаларына албан-биле кирип кижиге мен. Чүге дизе чурттувустун, республикавыстың, хоорайывыстың келир үеги дээш сагыш-сеткилим аарып турар. Аныяктарның идепкейжи соңгуп турары өөрүнчүг-дүр. Келир чылын найысылалдың хөй-ниити девискээрлерин чаагайжыдар талазы-биле Кызылдың төвүнде хөй-ниити чиигенир чер болгаш Калинин кудумчузунда аллея дээш бадыладым. Шаанда төпке чиигенир чер турган болгай. Ону катап тургузары чугула. Сайзыраңгай хоорай бүрүзүнге турар ужурулг чер-дир».

Тусшколаның девискээринде майгынчыгаштарда өөреник-

чилерниң кылыгларын, чиик өртектиг өөредилге херекселдерин, дузаан ногаа аймаа болгаш кат-чимистен варенье дээш оон-даа өске делгээн бараанарын соңгулга участогундан үнген кижилер садып ап турду. Мен база Каа-Хем суурнуң ногаажыларының дузаан мөөгүзүн алдым.

23 дугаар «Автодорожный» соңгулда участогунда соңгукчуларның үннерин санаар автоматчыткан электроннуг херекселди бо чылдан тура ажыглап эгелээн. Мында соңгукчуларның даңзыда саны — 2370. Соңгулда участогунун даргазы Эмма Каражикпай 14.00 шакка чедир 510 кижиге соңгаанын чугаалады: «Хуусаа бетинде соңгаан хамаатыларның бюллетеньнерин санааш, электроннуг хааржакчыгашче кириген соонда, соңгулда участогу экижтерин ажиткан. Хуусаа бетинде 30 кижиге соңгаан. Соңгукчуларның

үннерин санаар автоматчыткан электроннуг херексел соонда протоколду үндүрүптер. Моон мурнунда бюллетеньнерни хол-биле санап турган болзувусса, электроннуг херексел ажылывысты чиигеткен».

Бо соңгулда участогунда база Тываның күрүне университединиң студентилери волонтерлар соңгукчуларны улаштыр Кызылдың хөй-ниити девискээрлерин чаагайжыдар талазы-биле бадылаашкынче чалаарга, 2019 чыл-

да чаагайжыдылгаче кирген девискээрлерни таныштырып турар ажилдакчы база бар. Ооң бадылаашкынынга соңгукчулар улуг сонуграл-биле кирип турар.

Александр Зыковтуң чуртталгазында бо бир дугаар соңгулда «Шериг албан-херээм эрттирген соонда, аэропорта ажилдай бердим. 24 харлыг мен. Хоорайны чаагайжыдылганың болгаш ногаанчыдылганың талазы-биле тулган төлөвилелдерни ажилдап кылган-дыр. Калинин кудумчузунда аллея болгаш «Восток» сесерлини дээш бадыладым. Ногаан сесерликтер хоорайны каастап, улуг-биче чурттакчыларының селгүүстеп дыштаныр ынак чери болур».

Участок бүрүзүнде хайгаарачылар, полиция ажилдакчылары ажилдап турган.

Шончалай ХОВАЛЫГ,
Авторнуң тырттырган чургуу.

СОҢГУТТУРАРДА, «ДИРЛИП» КЕЛИР

Сентябрь 9-та Кызылдың 7,8 дугаарлыг девискээр соңгулда участогу-рының Тываның күрүне университетиниң юридиктиг факультетиниң ийи биле үшкү каадында, ол-ла черинде саадап олурганнар. Эртенгиниң 10.30 шакта аңаа соңгуп чеде бергеш, бир шак иштинде соңгулданың эртип турарын сонуграп, хайгаарап турдум.

Баштайынаар баарда, черле кандыг эвес дээш, бир муниципалдыг ПАЗик автобус таваржып келирге, хынап көөр дээш олуруптум. Улус-даа эвээш, кондуктор телебир ап, билет үзүп берип чоруп тур. Ол хүн автобуска халас чоруп болур дээни шынга дүүшпес болган хевирлиг. Кондуктордан ол дугайында сонуграарымга, чүнү-даа билбес, кым-даа биске ындыг чүве чугаалаваан диди. Бир херээжен пассажир: «Дачаларның 13 дугаар автобусунга мен төлөп келдим» дей-дир. Та кайы үеде халас турган, кым билер ону. Ол-даа ындыг-дыр, хоорайның чаа автобустарының өртээ аажокуп, ынчангаш ону угбайн, чолаачылар аңаа ажилдаарындан ойталап турар деп дыңнаан мен. Соңгулда хүнүнде, бичии-даа бол, каш акшадан ажилдап аарлар ыйнаан.

Соңгулда участогунда улус эвээш, ийи-чаңгыстап кээп тур. 12 шак чоокшулай бергенде, шору апарды. Дөмей-ле чазын президент соңгулдазы дег хайнышкынның эвес. Айтырыларымга харыылап бээринге чөпшээрешкен соңгукчулар-биле чугаалаштым. Раиса Михайловна Камелитдинова хоорайның 5 дугаар гимназиясында социал педагог болуп ажилдап турар. Бодунуң округунуң депутаты кым дээрзин көңүс билбес, адын безин дыңнап көрбээн. Аңаа көөрдө ажилдап турар черинде депутат Ирина Владимировна Казанцеваны аажок-ла мактады. «Директоруңар боорга, мактап тур силер бе?» деп баштактандым. Херек кырында ылап-ла ажилдап турар деп бүзүрөттү. Чижээ, микрорайонун чаагайжыдылганынче улуг кичээнгей салып турар. Ангарск бульварында сесерлик база ажиттынган. Хөй ажи-төлдүг өг-бүлелерге аажок дузалажыр, бодунуң акша-хөрөңгизибиле безин материалдыг дуза чедирер депутат болуп-тур. «Хоорайжыларның культуразы шоолуг эвес, кылып каан чүвени камнаш, кижизидер-ле болза эки чүве-дир ийин» деп чугаалады. Ийе, кижилерниң хоорайга боттарын канчаар алдынып

чоруурунун айтыры хөлчок аарышкылыг тема-ла болгай, аңаа аңгы улуг чугаа херек.

Саида Анатольевна мурнунда депутадан база билбес. Ам өөнүң ээзи-биле Лодой-Дамба Кууларны соңгуп кааннар. Ону черле таныыр, депутат болурунга төлөптиг диштилер. Депутаттарның кичээнгеинге оруктар багай, ылаңгыя Кузнецов кудумчузу шуут онгуп-чиңгил дээрзин дыңнаттылар. Ол ышкыш эргижирээр бажыңнарның чурттакчыларын көжүрүпкен, бузуп каапкан соонда орну хир-бок кылдыр чыдып берген. Урнарлар чедишпес, черле хоорайның арыг-силини шоолуг эвес деп чугаалап турдулар.

Школага-даа, Тываның көдээ ажил-агый техникумунга-даа, Таңдының райкуускомунга-даа ажилдап чораан хоочун башкы Анастасия Кузьминична Санникова-биле дыка-ла үр хөөрөштивис. Дөө эрткен үеде коммунист чораан кижиге амгы үеде чамдык байдалдарга таарышпазын чугаалады. Компартия үезинде езу барымдаалаар, үстүнден айтышкын-биле ажилдаар, хөй хуралдаар турза-даа, ол үеде кижилер биче сеткилдиг, кызып ажилдаар турган деп демдегледи. Чон-биле чогуу ажил районунуң күүсекчи комитетинге хөлчок

идепкейлиг турганын сактып чугаалады.

Амгы үеде, сактырга, кым-даа чүү-даа херек чок ышкыш, аазаашкыннар хөй, а кылган-туткан чүвези эвээш дей-дир. «Чаңгыс демниг Россия» партиязын ол дээш соңгууваанын чажырбайн дыңнатты. «Хоорайның депутаттары Восток-талазынче кичээнгей салбайн турарлар, боктуу кончуг, ылаңгыя бистиң бажыңның контейнерлери бок-биле дораан долуп каар. Бажыңывыстың адаккы каадында садыг, аптека, бичи уругларның диш эмчизи бар, олар богун база бистиң контейнерлерге төгөр. Оларның улуг фура машиналары бажың чанын дуй туруп алыр» деп хомудады.

Ындыг-ла-дыр. Моон көөрге, чамдык негелделиг соңгукчулар депутаттарның болгаш мэрияның ажилына демдек салдыр турган болза, «ийи» салыр чыгыы ийин. Хөй кезин депутадан-даа танывас. Чүгүе соңгуттуруп алыр дээш «дир-лип» кээрлер. Хоорай башкы Дина Окунуң носилка көдүрүп алган чуррун көрдүм: солун-даа, элдептиг-даа чорду. Ам соңгуттуруп алган депутаттар кайы хире ажилдаар эвес, беш чыл эрткенде соңгукчулары чугаалап бээрлер ыйнаан.

Надежда ЭРГЕЛ

Федералдыг төлөвилел боттанышкында

НАЙЫСЫЛАЛ, САЙЗЫРА-ЛА

«Чаңгыс демниг Россия» партияның эгелекчи саналы-биле 2017 чылдан эгелеп чуртта «Таарымчалыг хоорай хүрээлеңин тургузары» федералдыг төлөвилел боттанып эгелзэн. Ук төлөвилел 2022 чылга чедир уламчылаар. Ооң кол сорулгазы – амгы үеде хоорай инфраструктуразының комплекстиг хөгжүлдэин хандылары.

Федералдыг бюджеттен саңа акша-хөреңгизин алырда, аңаа немей акша кириштирилгезин хандырып шыдаар республиканың үш хоорайы – Кызыл, Ак-Довурак болгаш Шагаан-Арыгдан төлөвилел хүсүлдэиниң эге чадазын эгелээр деп шийтирилзэн. А хоорай хүрээлеңин өскөртүр талазы-биле план езугаар, чурттаачы чоннуң арга-сүмезин өөренип көрбүшөөн, чаагайжыдылганың чаа дүрүмнерин бадылаары көрдүнгөн турган.

Кызылдың чурттаачылары март 18-те үш хөй-ниити девискээрин шилип, бадылаан. Ол дээрже «Ангарский» сесерлиин, хөй-ниити транспорт доктаар черлерни чаарты кылыры, Аныяктар парыгының чаагайжыдылганын уламчылаары.

Найысылалдың төртүтүнгөн хүнүнүң бүдүүзүнде Ангарск бульварының кудумчузунда сесерликтиң байырлыг ажыдышкыны эрткен. Тус микрорайоннуң чыгып келген чурттаачыларының болгаш хөй санын уругларның өөрүшкүзүн Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол үлөжип, байыр чедирген.

чурукка тырттыржып шаг болган.

Сесерликте ойнап-хөглзэн бичи чаштар-ла эңмежок. Уруглар ойнаар өңүр шөлчүгештерде чайганыштарда, ааткыштарда уруглар, оолдар чайганып, чунгулардан улай-улай бадып турарын көөрге, ындазында черле хөглүү аажок. Коляскаларлыг уругларын агаарладып турар авалар база хөй. Хоочуннар уй-нуктарын карактап, сандайларда дыштанып олурар. Тыва

угулза – өлчөй удазыны-биле фонарьларны чогадыкчы каастааны карака илдилип, онзагайланyp турар.

Кызылдың 5 дугаар гимназиязының директору Ирина Казанцева байыр чедиришкенин-ринге катчып, эткен сөзүңгө ээ болуп, сесерликти үе-шаанда тудуп кылган «Элита» КХН-ниң чингине директору Ваан Андрасянга өөрүп четтиришкенин бижиип тывысты. Оон аңгыда Кызылдың күш-ажыл отрядының кежигүннерин база шаңнап-мактаан. Ваан Андрасян келир үеде база бир шөлчүгешти кылырын азаап, тудуг үезинде деткип кээп турган чурттаачыларга четтиргенин илеретти.

Ук программаже хөй аал чурттаар каът бажыңнарның девискээрлерин чаагайжыдары, бажың чанынче эртер оруктарның септелгези, чырык-биле хандырылгасы, дыштанып олурар сандайлар, бок төгөр урналар тургузары кирип турар. Немелде даңзыда кирген

ажылдар: уругларга ойнаар болгаш спортчу маргылдаалар эрттирер шөлчүгештерни, улуг назылыгларга шыдыраалаар, дыштаныр черлерни тургузары болгаш ногаанчыдары.

Сесерликтиң байырлыг ажыдышкынына келген чурттаачыларның санал-оналын сонуургадым.

Надежда Биче-оол, 4 ажы-төлдүг ава: «Аажок чараш уруглар ойнаар бичи хоорай-жыгашты кылган-дыр. Хады биле хадыңнар чоорту улуг сесерлик апаарга, изиг-хүнде ооң хөлегезинге серииттенип олурарга, аянныг-ла. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол сесерликти улам улгаттырып, ногаанчыдылга ажылын уламчылаарын чугаалааны өөрүнчүг болду. Колясканы дески орукка идип алгаш агаарлаарга, шуут магалыг-дыр. Чоорту элээди уругларга спортчу шөлчүгешти кылыр дээрзинге бүзүрөп арым. Мындыг онзагай белек дээш «Чаңгыс демниг Россия» партиязынга болгаш бөдүүн ажилдакчыларга өөрүп четтиргенин илередир-дир бис. Улустуң кылган ажылын үнелеп, сесерликти арыг-сигилге тудуп, камныг эдилээр болза эки».

Марина Чихачева, культура адырының ажилдакчызы, Ангарск бульвары кудумчузунуң 10 дугаар бажыңының чурттаачызы: «Мооң мурнунда бо девискээр аажок сандаргай ээн чер турган. Ам кижиниң караан өөртүр ногаан ортулук бар-дыр. Сесерлик тудуун эгезинден төнчүзүңгө чедир хайгаарап келдим. Чүгө дизе Люся дээр ыдымны эртен, кежээ агаарладыр кижин мен. Тудугжулар даң бажындан тура орай кежээге дээр кызымаккай ажилдап келдилер. Эр хейлер! Бистиң микрорайоннуң чурттаачыларынга чаңгыс-ла дилээм, онзагай сесерливиисти камныг-биле эдилээр».

Алексей Чүдүк, Ангарск бульвары кудумчузунуң 8 дугаар бажыңының чурттаачызы: «Бо микрорайоннуң 1992 чылдан тура чурттаачызы мен. Тудугжулар сесерликти ак сеткили-биле кылганы көскү-дүр. Уйнуум 5 дугаар гимназияның 5-ки классчызы. Маңаа кады агаарлап, дыштанып кээп тур бис. Улуг хоорайларда дег ногаан, чараш сесерликти кылганынга улуг-биче чон өөрүп турар. Кежээ фонарьлар чырынга агаарлап кылаштаарга, чурттуң культурулуг төвү Санкт-Петербург сагышка кирер. Кол-ла чүүл – камныг болуру. Ада-ие уругларын бичиизинден тура улустуң ажылын үнелээринге өөредип кижизидери чугула. Бо бүгүнү келир үениң салгалдарынга арттырар ужурулуг бис».

Дан-Хаяа Сендажы, 5 дугаар гимназияның 10-гу классчызы: «Беш дугаар гимназияның өөреникчи бүрүзү сесерликти чаартылгазынга идепкейлиг кижип турган. Август эгезинде бистиң класывыс теректерни сугарып, аяңнарны немей олуртуп, үлүүвүстү киридивис. Чараш сесерливиисти моон-даа соңгаар ногаанчыдып, ажаап тудар бис».

Аңаа ойнап турган бөлүк уруглар база-ла өөрүшкүзүн чажырбайн: «Мындыг эки ойнаар шөл кылып берген улуска четтиргенивис илередип тур бис» – дижи, хөлчөк хөглүг ойнап турдулар.

«Найысылал» ансамбли, Кызылдың 5 дугаар гимназиязының өөреникчилери хемчегге улам-на байырымныг хөөннү кирип, ыры-шоору, танцы-самы-биле чыылганнарны өөрткен. Улуг-биче чон хоровадтап, национал «дээң-дээң» танцыны күүсеткен. Байырлап уругларга спортчу оюннар, мөөрейлер-биле доозулган.

Шончалай ХОВАЛЫГ.
Авторнуң тырттырган чуруктары.

КЫЗЫГААР ӨСКЕРИЛГЕЛЕРНИҢ ЧАДАЗЫНДА

Тыва Республиканың онзагайы – ол Россия Федерациязының кызыгаар чанында турар регион. Рос-сийжи-моол күрүнө кызыгаарының тыва учас-тогунуң узуну 1313 км.

Кызыгаар зоназынга чүгле күрүнө кызыгаарын дургаар черниң 5 километр чоок девискээринде чурттап азы чедип келген чериниң аайы-биле бүрүткеттирген РФ-тиң хамаатылары эрттирилге бижик чок (бодун шынзыдып турар докумен-тилерин езугаар) туруп болур, а арткан хамаатылар Россияның ФАЧА-ның Тыва Республикада кызыгаар эргелелинге барып, кызыгаар зоназынга туруп болур.

эргени алыры-биле, түр үениң эрттирилге бижиип кылдыртып алыр ужурулуг.

Кызыгаар зоназынга даш-тыкы хамаатыларның туруп болурунун дүрүмнери, бистиинге деңнээрге, элзэн шыңгыы. Чижээлээрге, даштыкы хамаа-тыларның кызыгаар зоназынга машиназын доктаадыры, ма-шинадан үнери, садыглардан саттынары дээш оон-даа өске чоруктар кылыры хоруглуг.

«Хандагайты» хыналда-эрт-тирилге пунктузун таварыштыр Тываның болгаш Сибирьниң өске-даа регионнарының Моол-биле даштыкы садыг-саарылыг

харылзаалары калбаа-биле чо-руп турар. Бо хүнде кызыгаарда эрттирилге пунктузунуң 09.00 шактан 18.00 шакка чедир ажил-даар үезиниң дургузунда ор-тумаа-биле 350 кижиниң база 100 чедир машиналар эртип турар. 2018 чылда 7 ай дургузунда күрүнө кызыгаарын 50 муң хире кижиниң база 13 муң хире машина эрткен.

«Хандагайты» кызыгаар пунктузунуң эрге-байдалы ийи талаалыг турганындан хой та-лаалыг кылдыр удавас өскөрлүк дээрзин сагындыраал. Бо хүнде ында кызыгаарны чүгле Россия биле Моолдун хамаатылары

эртип турар, а өске даштыкы хамаатылар республиканы оюп, Бурятия болгаш Алтайда күрүнө кызыгаарын эртип турар. Хөй талаалыг чурумну кирибзэнде-даа, мында пассажирлер аргы-жылгазы аажок көвей дээрзин демдегледип каал.

Тыва Республиканың Ча-заа Өвүр кожунунуң кызыгаар зоназынга өскөрлүккө кири-рин саналдаан. Ол ышкаш Тыва Республиканың Даштыкы экономиктиг харылзаалар та-лазы-биле агентилели Өвүрнүң кызыгаар зоназынга кириген өскөрлүккө кожунунуң инвес-тиция талазы-биле сонугулал-

дыын бедидер база туризмни сайзырадыр деп демдегледэн.

Хандагайтының болгаш аңаа чоок суурларның чурттаачы-лары бичи-бичи аалчылар бажыңнарын, садыг-саарылга төлтерин, кафе болгаш ресто-раннар дээш өске-даа хөй-ниити черлерин ажыдып, янзы-бүрү экономиктиг угланышкындар-биле ажилдап болур. Ооң ду-зазы-биле кожунунуң чурттаачы чонун күш-ажылга хаара тудар дээн ышкаш айтырыгларны шиит-тирлеп, амыдыралдың деңгелин бедидер аргалыг болур. Удавас Өвүр кожун Тываның эң-не сайзыраңгай кожуннарының бирээзи болур чадавас.

Ольга ИРГИТ.

Сентябрь 11 — Бүгү-россияда элээр чорук хүнү

КЕЛИР ҮЕЖЕ БҮЗҮРЕЛ-БИЛЕ

“Ыт ишпес ажыг суг” деп араганы мерген угаанның өгбелеривис чиге сөглээн. Бачыттыг ол “ажыг сугдан” качыгдап, ооң бак салдарына алыскаш, амыдырал-чуртталгазы буурап, ажы-төл, өг-бүлөзиден чарылган улус кайы хей болгай.

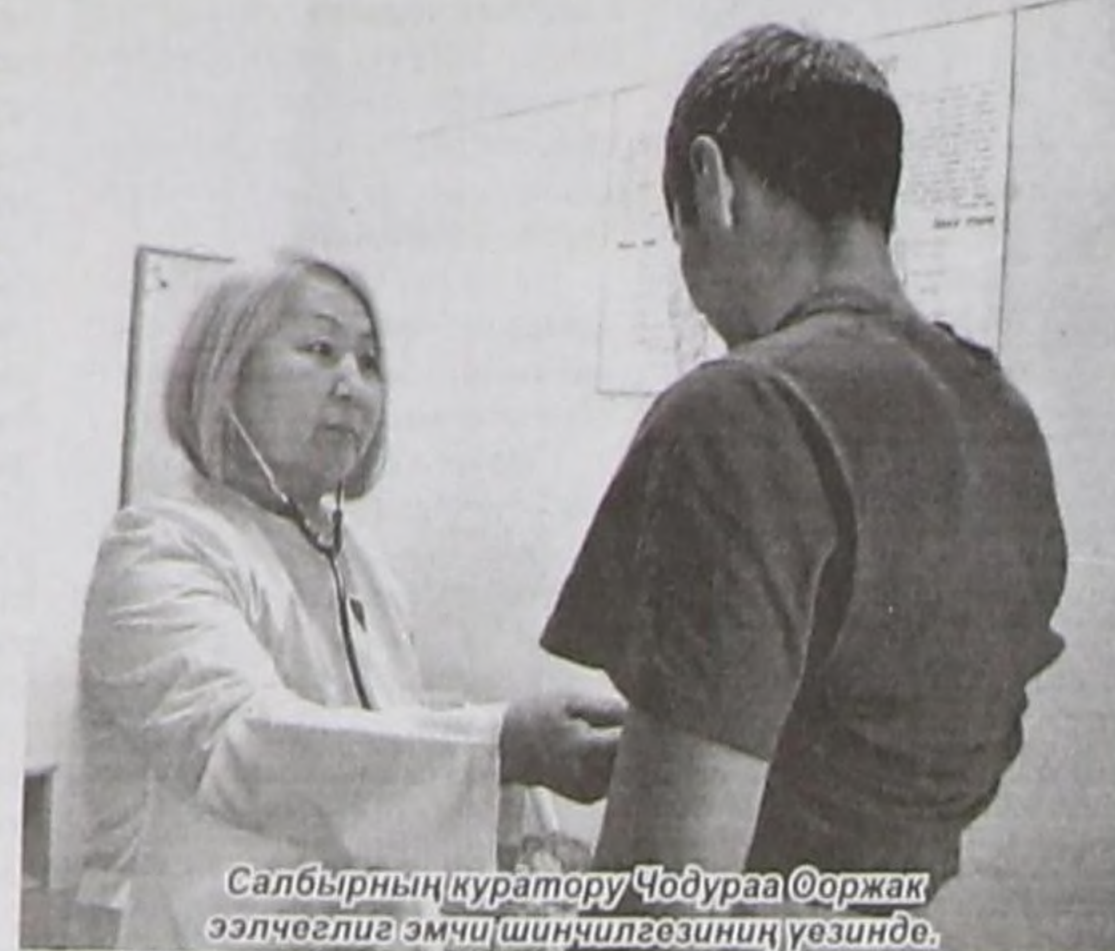
Республиканың наркология диспансеринде шак мындыг берге аарыга таварышкан улусту эмнеп, кадык амыдыралче эглип келиринге дузаны кадып турар. Аңаа бир ай дургузунда аарыг кижилер мага-бодун арагадан арыгдадып эмнеткенин соонда, араганың азы наркотиктерниң бак салдарындан шуут адырлып алыр деп шийтпирлээннер наркология диспансериниң эмчи-реабилитация салбырына эмнээшкенин уламчылаар.

2012 чылдың сентябрь айда Чеди-Хөл кожуунунң Элегес суурунга республиканың наркология диспансериниң эмчи-реабилитация салбыры ажыттыгын. Салбырда аарыг кижилерниң чүгле мага-бодун эвес, а сагыш-сеткилин эмнеп, оларны катап кадык амыдыралче эгидип, шын оруктан аспас кылдыр өөредип, деткип турар.

Реабилитация салбырының эжин ажыдып кирип кээрге, эмнелге чери дээр хире эвес, чуртталга бажыңның ишти ыш-каш сагындырар. Чурттаарына таарымчалыг байдал тургустунган: аарыг улустуң дыштаныр, чененир, эмненир өрээлдери, изиг, соок суглуг арыгланыр, чунар өрээлдер... Сагыш-човаачал буянның эмнелге ажилдакчылары бо хүнде аарыг улуска, оларның өг-бүлелеринге ачы-дузаны көргүзүп турар.

Салбырның эргелекчизи, социал ажил талазы-биле специалист Людмила Тумат өг-бүлө, ажы-төл, дөргүл-төрел аразында нарын айтырыглары, республиканың наркология диспансериниң улуг эмчизиниң оралакчызы, салбырның куратору Чодураа Ооржак аарыг кижилерни доктаамал хайгаарал, эмнел турар, психолог эмчи Оксана Чудурук аарыг кижилерниң сагыш-сеткилинде чөрүлдээлери олар-биле кады сайгарып, эмнээшкенин дээштиг болурун чедип алыр ажилды холга алган. Нарколог, психолог мергежилдиг бо эмчилер аарыг кижиниң аарының чадазының аайы-биле бот-тускайлаң «12 базым» деп программа-биле эмнеп турар.

Тус салбырда дааранырына,

Салбырның куратору Чодураа Ооржак ээлчеглиг эмчи шийтпирлээннер үезинде.

аргыттынарына, аш-чем кылырына, чазанып-узанырына өөредип турар. Олар маңаа өөренип алган билиглерин амыдырал-чуртталгазына ажыглай бээр дээрзинге салбырның ажилдакчылары бүзүрелдиг. Чүдүлгелиг улуска буддизм болгаш православ шажынның булуңнарын тургускан.

Реабилитация салбырына 6 чыл дургузунда 338 аарыг кижиге эмнелген. Оларның 253-ү эмнээшкенин чедишкенин эрткен. Аарыг улустуң 197-зи херэз-жен, 141-и эр кижиге. Кожууннар аайы-биле алыр болза, Кызыл, Барыш-Хемчик, Улуг-Хем, Чеди-Хөл, Би-Хемден чыдып эмнедип турар улустуң саны хей.

Сумунуң Кара-кыс Мунзук атыг Культура бажыңына чанында спорт залына хол бөмбүүнге ойнап, теннистел, библиотека-зына солун-сеткүүл, номнар номчуп, сагыш-сеткилин байыдып турар. Күш-ажыл терапиязы эмнээшкенин база бир чадазы. Аарыг улусту салбырның девискээринде чаагайжыдылга, ногаанчыдылга болгаш септелге ажилдарынче хараа туткан. Херээжен улус теплицеде помидор, огурец, перецтерин, огородта ногаазын, чүзүн-баазын өңнерлиг чечектерин ажаап, эр улус херим чаартыр, сери септээр, хөмүр дүжүрөр дээш оон-даа өске ажилдарны кылып турар.

Салбырның девискээринде теплицеде перец, помидор, огурецтерни чылдың-на тарыыр. Ооң чанында огорода чайын морковь, редис, свекла, ногаан кулчаны тарааш, аарыг улустар кадыкшылга ажыктыг ногааларын чемге ажыглаар.

Эмчи (ажылдакчызы) Александр Биче-оол чаа келген аарыг кижини бүртүкөп тур.

Наркотиктерниң кулу болбаалыңар

Кызыл хоорайдан 49 харлыг Андрей 17 харлыындан тура наркотиктиг бүдүмелдер-биле сыкыртынып эгелээн. Ооңчалы назыны “өске делегейге” эрткен деп болур. Эге дээрзинде бо бүгү элээди оолга аажок солун ышкаш болган: “Мында келгенимден бээр 1 ай чеде бердим. Үжөн ажыг чылдар эрткенде, бир дугаар шенеп сыкыртыгын хунуң кара тамыже баштайгы базым кылган хүнүм деп санаар мен. Ону тырттып алырга, делегей бир янзы апаар, чуртталга дыка хөглүг ышкаш сагындырар. Кажан организм элчеглиг сыкыртынар “эмни” негеп эгелээрге, ону садып алыр акшатерик тып шыдавайн баргаш, кылыктанып, бодумну туттунуп шыдавайн баар турдум.

Бир сыкыртынар наркотиктиң өртээ 1000 рубль. Дөрт шак эрткен соонда, организм катап-катап сыкыртынарын негеп келир. Эвээш дизе-ле, бир хүнде 2 катап сыкыртынар “эм” херек.

Моон мурнунда бо хайлыг аарыгдан наркология диспансеринге эмнедип алгаш, өг-бүлө болгаш өске байдалдарның уржуундан база катап сыкыртынып алыр турдум. Ам шуут шылай бердим. Эртемим-даа, өг-бүлөм-даа, чурттаар бажыңым-даа чок, ажы-биле чугаалаарга, бомж-тур мен. Өөм ишти мени кайың шыдажыр (амгы үеде бистиң аравыста чок), уруум 3 харлыг турда, кады чурттавайн барган бис. Красноярскиде уруум-биле харылзажып турар мен. Кадык амыдыралче эглип, ажил-агыг тып, бажың хөлезилеп алгаш, чааскан арткан уруумга дузалажыр мен. Наркотик деп хамчыктан

ойталап, мындыг кара тамыже кире бээрден кичээниңер деп аныяк-өскенге сагындырып, ооң “аспаандан” уштунары барык болдунмас дээрзин оларга чагып тур мен. Ону хөк бодап, чалгаа чазып, шенээн херээ-даа чок. Наркотиктер деп тулаадан ырак турунар. Чуртталгада моон-даа үнелиг, солун чүүлдер бар».

Өг-бүлөзиг эргим

Ийи ажы-төлдүг, 23 харлыг Нина Шалгак реабилитация салбырында 3 ай эмнедип чыдар. Ол назы четпээннер эргелерин камгалаар комиссияга сайгарткаш, хемчег алдыртып, ажы-төлүн хавырткан ие: “Араганы эш-өөрүм-биле “бичирил” ижиптер кижиге мен. Бир катап кожаларым чалаарга, 2 харлыг оолумну бажыңга арттырып кааш, улуун эдертип алгаш чорупкан мен. Ол үеде ТР-ниң ИХЯ-ның Кызыл хоорай талазы-биле эргелелин назы четпээннер-биле ажил чорудар инспекторлар рейд үезинде бажыңга келгеш, уруумну хавырып апарган болган. Моон мурнунда инспекторлар каш

деткижип, өрү тыртыжып тургаш, сагыш-сеткиливис ажыдып, чачы-тырыгларывысты чажырбайн чугаалажып, келир үеже эки планнары тургузуп тур бис. Кызылда мени өөм ээзи биле 5 харлыг оолум манап турар. Чер бажыңныг бис. Үндүр бижиптерге, уруглар бажыңындан хеймер оолумну ап, ажылымга катап тургустунуп, арагага сундулуп эш-өөрдөн ырап, өг-бүлөм дээш бодамчалыг чурттаар мен».

Салбырның эргелекчизи Людмила Туматтың чугаа-зы-биле алырга, эмнедип ап турар кижилерниң хей кези аныяк кыстар. Ол дээрже херээ-жен чоннуң арагага дораан чаңчыгып, сундуга бээриниң база бир херечизи-дир. Реабилитацияны 3 айдан 6 айга чедир эртери көрдүнгөн. Оларның хей кези арага ижеринден ойталаарындан аңгыда, боттары амыдырал-чурттаарының деңгелин бедидип, чаа мергежилдерни шийтээдип ап, өг-бүлелеринче эглип, ажил-агыглыг апарганы дээрже, улуг чедишкен.

Республиканың наркология диспансериниң эмчилериниң кылып турар ажылының улуу моон-на көскү. Олар аарыг кижилерни шын орукче углап, хей күжүн үндүрүп турар. Эмнээшкени

Психолог эмчи Оксана Чудурук.

удаа сагындырыгны база кылып турган. Кады төрээнерим, өөм ээзи мени чеже-даа чагып-сургаарга, шоолуг-ла херекке албас турдум. Бодумга хамаарыштыр элчөк сөс мырыңай дыңнап шыдавас, бодумга аажок болчуп, могоаттынып турганымны сактып кээримге, ыядыңгы-дыр.

Маңаа келгеш, арага деп ажыг сугнуң айыылының, хоразының дугайында дыка-ла хөйүн билип алдым. Арагага хандыкшыл дээрже аарыг-дыр. Бо салбырга улус чаңгыс нарын айтырыгны шийтпирлеп алыр дээш келир, мында кижиге бүрүзүнүң човулаңы дөмөй, ынчангаш кым кымны-даа ол-бо дивес, кочулавас, кыжырывас, шупту демниг бис.

Кым аарыгның аспаандан адырлып эгелээни, өскөзінге дузалажыр, чаңгыс өг-бүлө-биле дөмөй бис. Бо үе дургузунда аажы-чаңым эки тала-же өскөрлүп, сагыш-сеткилим оожургай берди. Бис шуптувус боттарывысты арага, таакпы, наркотиктерден ылап-ла аарыг берген-дир бис деп миннип, чоорту сегип, бот-боттарывысты

эрткен кижилер бажыңнарынче чанып, өг-бүлелеринче эглип кээрге, дөргүл-төрелин, чоок кижилериниң деткимчези база чугула херек. Чүгле ынчан оларны эки чуртталга эгидип болур.

Реабилитация салбырында эмнедип ап турар 13 кижиниң хей кези 20-ден 35 хире хар-назылыг улус. Оларның аразында назы четпээннер эргелерин камгалаар комиссияларга сайгарткаш, хемчег алдырып, ажы-төлүн хавырттып алган иелер база бар. Ажы-төлүн хавырттыры дег хилинчек кайда боор. Ынчангаш олар ажы-төлүн эгидип алыр дээш, эмнедип турар. Наркотиктиг бүдүмелдерниң хайы-биле судка хемчег алдырган аныяк оолдар бары хомуданчыг. Эмнээшкенин эртип турарлар багай чаңылдарының “аспаандан” уштунуп, келир үеже бүзүрел-биле көрүп, боттарын шүгдүнүп, кадык чаагай амыдыралче эглир деп шыңгыы шийтпирлеп алганнар. А ол чүгле кижиниң бодундан хамааржыр.

Шончалай ХОВАЛЫГ.
Авторнуң тырттырган
чуруктары.

Күш-ажыл терапиязы.

К.Л. Лапчааның 75 харлаан оюнга

ЧООДУЛАРНЫҢ ТӨЛЕПТИГ ОГЛУ

«О чонум – оранымның кижилери!»

Дүмбей дүне силер-биле кады чорууйн.

Түрлүг, сүрлүг күчүңер мээ чырык болзун.

Аспас кылдыр эдээрден туттунупкаш,

Адар даңче дидим көрүп базып орайн...»

(А.Уержааның «Силер-биле хиним тудуш» деп шүлүүндөн)

1. АКЫМ ДУГАЙЫНДА СӨС

Бистиң акывыс Кара-оол Лопсанович Лапчаа – бүгү назынында чонунга бараан болуп, удурткучу ажилдарга ажилдап элген көдээ ажил-агыйның болгаш партия-советтер ажылының хоочуну. Амгы үеде ол хүндүлүг дыштанылгада, өгүлүзү-биле Кызыл кожуунунуң Каа-Хем уурда чурттап орат. Бо чылын акывыс 75 хар харлаан. Акывыс бүдүжүндөн олтуг-томаанның, оожум үнүг, кижилери оон черле эртпес, кедергей биче аткылдыг кижилер. Ынчангаш-ла боор, оодунуң улуг юбилейин безин дыка-даа ерекке албас кижилер болган. Ынчалза-даа бистиң төрөл бөлүктүң улуг кижилери оон дугайында солунга материал бижириңер эңээ дааскан. Олар мени: «Ажылың оң-биле сырыз харылзаалыг болгаш, аяаның янзы-бүрү булуңнарындан өткөн тоолчуларның, чогаалчыларның, өртемденнерниң дугайында солун-сет-күлдүргө материалдар бижириңер чоруур иренде, чүгө бодунуң сурагылыг төлөдериңиң дугайында чүү-даа биживески боор сен?» деп чамаларлар. Ындыг умдалды сөөлгү үеде бо-ла дыңнаарыңер эңээ эгенчиг апарган. Ам ону, бичии-даа олза, эдерин кызыдып көрейн.

Шаг-шаандан тура Тес-Хем кожуун-а Теректиг-Хем, Хараалыг-Хем, Рысканлыг-Хем, Шивээлиг-Хем деп чежек хемнерниң унун дургаар бистиң да-өгбелеривис чоодулар колдады өлөп чурттап чораан. Сөөлгү чылдарда оларның үрө-садызы, ажы-төлү Шивээлиг-Хем эринде Хөлбөң өдээниң аялында тейниң чанынга чайның баш-айында ада-өгбелеривистиниң бурунгу улалын эгидип, «Булчуң оваазы» деп ааны дагып, чыгып турар апарган ис. Бо чаагай чаңчылды эгидеринге оон ир кол эгелекчизи, организакчызы К.Л. Лапчааның үлүг-хуузу дыка улуг. Амгы үениң чаа езуу-биле «Төрөл бөлүктүң ояны» деп эрге-дужаалды тургускан. Ол хүндүлүг атка эң-не төлөптиг кижилер, К.Л. Лапчааны соңгуп алганывыс-аа ужурулуг.

Билип кээримге-ле бистиң ава-ача-ыстың аалынга хөй ажы-төлүнүң арасында төрөлдериңизиниң оолдары акыла-ым удаа-дараа чурттап, өөренип турган. Ол болза ачавыс Баир Амырдаевич Лапчааның кады төрөөн дунмазы Валерий Амырдаевич Көпеев (Хөпөй-оол), ээни Кара-Күске Күнзекевич Чооду, ачавыс Оюу Булчуновнаның чээннери Кара-оол Лопсанович Лапчаа, Мөңгө Чоо-уевич Ушаа. Бо акыларывыстың шериг оруп турары-даа, өгленип-баштанып турары-даа бистиң аалга улуг болууш-ун бооп чырык сактышкыннарны өрттүргөн.

Оларның арасында Кара-оол Лапчаа акымын авам, ачам суглар: «Чыткан хой тургуспас томаанның оол, чоодуларның езуу-дөзөөн» дижири турарын сактыр мен. Кара-оол акым авамның кады төрөөн акызы Лапчаа иремниң бичии оглу, өртө-ле ачазын чидирген. Чартык өскүс өскенинден ийикпе, арай лөрүксүмээр-аа болза, кедергей төрөлзирек, кызыл-аа, эртем-билигже чүткүлдүү-биле бир

онзагай кижилер.

Мээң бодалым-биле, Кара акым авамның улуг акызы Хөлбөң иремниң, хеймер оол дунмазы Дыртың акымның аажы-чаңын дыка дөзөөн – кежээ, арыг-силиг, дузааргак. Улуг иревистиң малы көвей, сүт-сааны элбек боорга, ону чон «Хөлбөң» деп адаар апарган. Чоокта чаа оваа дагып чорааш, Хараалыг-Хемниң малчыннарындан биждип алганым чаа медээ – Хөлбөң иремниң чатчы кижилери чорааны. Хоруглуг үеде чажырттынып, кандаашкын болу бээрге, дээр чаттаар, чонга дуза чедирер ховар буянның кижилери чораан-дыр.

Бистиң ававыстың ада-иези 4 оолду, 5 кысты төрүп, өстүрүп кааннар: Чамчы (Хөлбөң), Ушаа (Бижээчи), Симчитмаа, Лапчаа (Чавыс-Панза), Камаа (Оюу), Ча-маа, Буудай, Дыртың-оол (Биче-Дыртың), Кокуй. Оларның арасында Лапчаа – Кара-оол акымның ачазы, Камаа – бистиң ававыс. Кырган-ачавыс Чооду Булчуңну улус «Ишпес-Хелиң» деп адаар турган. Аажок шыңгы чурум-негелделиг, ажылчын, арага-хымыс ишпес кижилер деп чоодулар чугаалажыр.

Езулуг-ла Теректиг-Хем чоодуларының кедергей чончу бир-мөзүлөш омур-хевирин бо өгбелерде сиңген боорга, оларны бир онзагай делегейниң улузу кылдыр сактып чоруур бис. Кара-оол акым, бодаарымга, улуг улузунуң эң-не эки аажы-чаңын дөзөп алган болгаш, бөгүнге чедир ада-өгбелериниң төлөптиг салгакчызы, үежилериниң бүзүрелдиг эжи, аныяк-өскөнгө үлөгерлиг кижилер бооп чоруур. Езулуг-ла чоодуларның чоргаарланып болур шылгараңгай кижизин апарган дээр болза, хөөредиг черле болбас.

2. ЧОНГА ӨРГЭЭН АЖЫЛ-ИЖИ

Чоодуларның алдар-адын бедик тудуп, оларның төлөптиг оглу болганын оон намдары, эрткен оруу, кылып-бүдүргөн ажил-ижилер бадыткап турар.

К.Л. Лапчаа 1943 чылда Берт-Дагга төрүттүнгөн. Ол 1958 чылда Берт-Дагның 7 чыл школазын, 1961 чылда Самагалдайның ортумак школазын дооскан. Улан-Удэ хоорайга көдээ ажил-агый институтунун механизация болгаш электрофикация факультетин дооскаш, инженер-механиктиң дипломун холга алган. 1963-1966 чылдарда Туркестанга зенит-ракета кезектериниң шериг албан-хүлээлгезин эрттирген.

1968-1973 чылдарда «Тес-Хем» совхозунун кол инженеринге ажилдаан. 1973-1982 чылдарда «Ак-Эрик» колхозтун даргазынга; «Сельхозтехника», «Сельхозхимия» бүдүрүлгелеринге; Тес-Хем районунун көдээ ажил-агый эргелелинин даргазынга ажилдап чораан. 1982 чылда Тес-Хем районунун оралакчы даргазы болган. 1983-1985 чылдарда Новосибирскиде партияның дээди школазын дооскаш, Улуг-Хем районунун көдээ ажил-агый килдизиниң даргазынга, оон соонда Тес-Хем районунун 2-ги секретарына соңгуткан. 1988 чылда Тес-Хем кожуунун күсөкчи комитетиниң даргазынга, 1994-1998 чылдарда кожуун чагыргазының даргазының экономика тармагы-биле бирги орданыңында

ажылдаан. Кара-оол Лапчаа хүндүлүг дыштанылгаже үнгөш, 1998-2008 чылдарда Тес-Хем кожуунунун чонну ажилга хаара тудар албан чериниң даргазынга ажилдаан.

Ажыл-ишчи намдарының улуг кезин, барык 35 чыл дургузунда К.Л. Лапчаа удуртуп-баштаар ажилдарга ажилдап келгеш, төрөөн суурунун, кожуунунун, республиканың сайзыралы дээш, бүгү күжүн харамнанмайн, шынчы, ак сеткилдиг ажилдап каан. Ынчангаш чонунун хүндүткелин чаалап алган. «ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы» деп бедик атка төлөптиг болган.

К.Л. Лапчаа найыралдыг өг-бүлениң баштыгы. Аныяандан кады чурттаан эжи, чеңгевис Чурумаа (Зоя) Салчаковна Лапчаа (Адыяа) дээди эртемниң агроном, хөй чылдарда Эрзин, Тестин көдээ ажил-агый черлеринге агрономнап, Кызыл кожуунга статистика эргелелинге ажилдап чораан. Олар уруглары Аяна, Саянаны база оглу Александрны өстүрүп, өглөп-баштааш, беш уйнуктарын өстүржүп чоруур үлөгерлиг ада-ие, дунмаларынга бүзүрелдиг чөлөңгүш бооп чоруур.

Кара-оол Лопсанович кажан-даа анаа орбас, бир-ле улуска дузалашкан, бир-ле солун чүүлду кылган турар. Сөөлгү чылдарда ол улуг сонургал-биле бижиттинер апарган. Солун-сеткүүлдерге бодунун эрткен оруун, аныяктарга арга-сүмезин бижири чорууру дээр-ле, оон хамааты туружунун идепкейжизин, чуртталгага ынаан көргүзүп турар.

3. ТЕРЕКТИГ-ХЕМНИҢ ТӨӨГҮЧҮЗҮ

К.Л. Лапчаа 2015 чылда «Терең суглуг Теректиг-Хемим» деп номну чырыкче үндүргөн. Номчукча, ылаңгыя берт-дагыларга, тес-хемчилерге төөгүлүг сактышкыннары арттырган. Чүгө дээр-ле бо номда совет үеде тус черниң кижилериниң ажил-амыдыралының, салым-чолунун дириг херечизи кижиниң бодунун чуртталгазын чону-биле тудуш кылдыр бижири көргүскени бүзүрэнчиг болгаш солун. Чону – чоорган, чону-биле хини тудуш кижилер деп чүвени бо номдан көрүп болур.

Номнун жанрын төөгүлүг хроника, кижилер дугайында очерктер колдаан сактышкыннар чыныдызы деп тодарадып болур. Ийи-чаңгыс диалект сөстөрдөн аңгыда литературлуг дылдың нормаларын сагып бижээн болгаш, дылы тода, билдингир. Болуушкуннарга, кижилерге бодунун хамаарылгазын сеткилинден бижээни авторнун кижизиг туружун, езулуг патриотчу үзелин тода илередип турар.

Авторнун ному үш кезектен тургустунган. Оларны К.Л. Лапчааның үш ыдыктары деп элдээрти адап болур: төрөөн чонун – төлөптиг ажил-ижи,

Бирги кезээнде төрөөн сууру Теректиг-Хемниң Берт-Даг сумузу, «Кызыл-Тук» колхозу, «Тес-Хем» совхозу апарып, чоорту тургустунуп хөгжээнин; уруглар сады, школа, эмнелге, культура одаанын төөгүзүн делгереңгейи-биле бижээн. Суурунун тургустунарынга улуг үлүг-хуузу кириген баштайгы алдарлыг кижилеринден эгелээш, инвалид-даа болза, кончуг ажилчын бөдүүн кижилеринге чедир бирден бирээ чокка төөгөөн. Төрөөн чериниң барык булуң бүрүзүнүн аттарын чиге адап, каас-чараш бойдус-чурмалын магадап бижээни ындынын-ла.

Ийиги кезээнде чоодуларның чуртунун дугайында, ачазының, авазының, Хөлбөң ирези, Дыртың акызы, Карбый акызы, Сайзуу угбазы дээш оон-даа өске кижилериниң дугайында улуг ынакшыл-биле бижири көргүскөн. Ылаңгыя Өртең фермазының, аңаа ажилдап чораан саанчыларның дугайында чылы-биле сактып бижээн. Төрөөн чериниң улузунун коллективтиг демниң ажылын – тараа тарырын, сигеннээрин, чыжырганалаарын дээш оон-даа өске – бедик хей-аът-биле бижири көргүскөн. Көшкүн амыдыралдан сууржуң чуртталгаже шилчээн хайымныг ажил-иштиң дугайында, чаартылгалар дугайында, бичии-даа хөөретпейн, каас-кочка шынын бижээн. Соңнай дириг келген хоозуралдың уруктарын улуг хараадал-биле бижээни, авторнун сагыш-сеткилин өйүп, дүвүредип, аартып чоруур айтырыгларны ооп эртпээни – оон коммунист үзелиниң быжыын херечилеп турар.

Үшкү кезээнде ажилдап чорааны совхозунун төөгүзүн башкылар, чаңгыс классчылары, эмчилер, механизаторлар, трактористер, агрономнар дээш оон-даа өске көдээниң ажил-ишчилериниң портреттерин таварыштыр чуруп көргүскөн. Школага, институтка кады өөренип чораан эштериниң дугайында сактышкыннары база немеп бижээни солун.

Автор чуртталгазынга таварышкан барык кижилер бүрүзүнүн адын-сынын, шолазын дөгөрезин долузу-биле утпайн бижири төөгөөн. Дыка хөй маадырларның даштыкы омур-хевирин, аажы-чаңын ажитпышаан, чуруктарын база киригени – оларга дириг тураскаал. Ынчангаш бо номну Теректиг-Хемниң чыл бижилгези, оон авторун – төрөөн чериниң езулуг-ла шынчы төөгүчүзү-дүр деп үнелээр ийик мен. Тус черниң төөгүзүн Тываның ниити төөгүзүнче кири бижири болур кылдыр балалбас исти арттырганы эртемге база ажыктыг боттук материал-дыр деп көрдүм. Харааданчыг чүве чүл дээр-ле, тиражы чүгө 100 экзemplар болганындан ховар ном апарган.

Сөөлгү үеде дыка хөй хоочунарының, оларның арасында К.Л. Лапчааның, эрткен оруунун дугайында бижири каан сактышкыннары чонга чугула херек дээрзин амгы үениң амыдыралында тургустунуп келген чидиг айтырыглар херечилеп турар. 2018 чылды Россияда бичии суурлар сайзыралын деткири чыл, Тывада Аныяктарның идепкейжи чоруун деткири чыл кылдыр адап чарлаан болгай. «Терең суглуг Теректиг-Хемим» деп номнун утка-шынары бо чылдың адынга база дүгжүп турар. Авторнун юбилейлиг чылынга уткуштур бодунун эрткен оруун бир онзагайы-биле түңнөп чырытканы амыдыралчы болгаш өөредиглиг. Салгалдар харылзаазын үспес дээш, аныяктар арасында дагдыныкчылар шимчээшкенин идепкейжидери-биле мындыг номнарны моон-даа соңгаар деткип үндүрери күзеничиг.

Чоодуларның төлөптиг оглу, акывыс Кара-оол Лопсановичке юбилейин таварыштыр Бүлчүңнериниң төрөл бөлүүнүн өмүнээзинден изиг байырың чедирбишаан, кадыкшылды, узун назынны, быжыг тура-сорукту, чогаадыкчы хей-аътты күзедим.

Зоя САМДАН.

• Алексей ДУРНОВО

НАПОЛЕОН БИЛЕ СУВОРОВТУҢ СӨГҮРҮҮР КИЖИЗИ

Чаңгыс-даа улуг тулчуушкуннарга аштырбаан
база Русьту чагырып алган шериг баштыңчызы
Сүбедей маадырның дугайында

Төөгү тиелекчилерни утпас деп мындыг үзөл-бодал бар. Утпазын утпазы-ла шын, ынчалза-даа дөгөрезин эвес. Бистиң бо чүүлүвүс чаңгыс-даа улуг тулчуушкуннарга тиелеттирбээн шериг баштыңчызының дугайында.

«Урустун саны хөлүн эрттир хей-дүр! Олар эмин эрттир күштүг, орукта удаан шергини тевениң даванының базары дег, олар бисти чуура базып каап болурлар ийик. Ынчалза-даа оларда чурум чок-тур. Оларның «конязтары» кезээде-ле бот-боттарының аразында алгышкан-кырышкан чоруур. Оларның шерии — ховунуң дөрт чүгүнче тоо-быдаргай тарай кылаш-тажы берген мөгө-шырак бугалар сүрүү дег... ынчалза-даа урустарда бодунуң Джэбэзи бар-дыр! Ону «Мастисляб багатур» деп адаар... Ол Мастисляб дээрзи хей удаа дайылдажып чораан, амдыгаа чедир чүгле тиелелгелерни көрүп келген дээр-дир, ынчалза-даа оларда Мастисляб айылдыг черлерге бурунгаарлап кире бээрге, дузалажып, амы-тынын ап чедип кээр бодунуң Сүбедей маадыры чок». Бо цитатаны Василий Янның «Чиңгисхан» деп кайгамчык номундан алган. Ону Сүбедей маадыр Калкага тулчуушкунуң бетинде чугаалап турар. Бо сөстөр, чугаажок-ла, авторнуң чогаады болбайт аан, ындыг-даа болза, олар чүгле номнуң эвес, а төөгүнүң персонажының мөзү-чаңын элээн тодазы-биле дамчыдып турар.

Сүбедей Чиңгис-Хааннның эң шылга-раңгай шериг баштыңчызы чораан, дайынның кошкак талаларын доп-дораан эскерип, оларны бодунга ажыктыг кылдыр ажыглап билир кижиге турган. Ол өндүр хааннның чорудуп келгени бүгү-ле улуг чаа-дайыннарынга киржи келген, а Хорезмни чагырып алганының соонда хаандан онза даалганы алган — барыын чүкче болур шаа-биле ханылаар база ол черлерде чүү барын билип алыр.

Шак ынчалдыр Сүбедей биле Джэбэ-ниң ат-сураглыг походу эгелээн, ол Россияның төөгүзүндө дорамчылап ала-гадаашкыны (Калка чанынга тулчууш-кун) арттырган, чылдар эрткенде ол езулуг-ла эриже хуула берген (моол-тар халдаашкын). Канчаарга-даа, Джэбэ-биле кады поход-даа, Батыйның Русьче халдаашкыны-даа — ол дээрге, узун намдарның хензигең үзүндүлери-дир.

КАДЫГ-БЕРГЕ ЧАЛЫЫ НАЗЫН

Сүбедей 73 чыл чурттаан, ортаагы чүс чылдарның деңгели-биле алырга, кижиге көрүп көрбээн назын-дыр. Ол үелерде дөртөн харлыгларны безин ашактар деп санаар. Бүгү назынын походтарга эрттирген болгаш назыдап кырыжыге дээр эзер кырынга долу күш кирген анык-чалыылардан дудак чок олуруп келген 73 харлыг дайынчының дугайында чүнү чугаалаар боор. Ындыг болзажок, оон намдарында балалчак арыннарның эңмежогу элдеп-тиг. Сүбедейниң чалыы үезиниң, оон туржук чашкы шааның дугайында чүнү-даа билбес бис. Оон адазы урянхай аймактан үнгөн дарган кижиге дээрзи, а Сүбедейниң боду акызы Джэлмэни эдерип, Чиңгис-Хаанга аныянда-ла каттышкан дээрзи билдингир. Депшилгезин, бо сөстү маңаа ажыглаар чүве болза, ол бөдүүн дайынчыдан эгелээн, а оон соонда салым-чаяны болгаш ховар шийтпирлиг чоруу-биле өндүржүп, бедээн. Бети дизе моолдар Самаркандыны чаалап алганда, ынчан-на харын Сүбедейниң сылдызы көскүзү-биле чырып үнүп келген хире. Ук үеде Сүбедей 45 харлапкан турган, ындыг болзажок ынчан безин көк баштыг, бодунуң хар-назынындан улуг кылдыр көстүр.

Кыдатты чагырып ап турар үеде Сүбедей үш катап балыглаткан. Согун оон өкпезин өттүр балыглаан деп дыңнадыг бар. Ындыг балыглаашкынның соонда канчап дириг артканы — тывызык. Ол үелерде медицина ындыг чергелиг балыг-бышкынны канчаар эмнээрин билбес турган. Ам безин ындыг балыгларны эмнээр берге. Херектиң ужуру кыдат медицинада болуп чадавас, чугаалажып турарыыс үе кезиндээнде ол өске артканнарны көскүзү-биле мурнай берген турган болгай. Кандыг-чүү-даа болза, Сүбедей чагырткан Кыдаттың техниктиг чедип алышкыннарыңа кичээңгей салган моол шериг баштыңчыларының бирээзи болган. Чүнүң-даа мурнунда мында чугаа бүзээлел машиналарының дугайында. Удаваанда олар моолдарга Ортаагы Азияның улуг хоорайларын болгаш күрүнелерин чагырып алыр арганы берген. Сүбедейниң өлгөни чылда чаалап алдынган Багдад хоорай моолдарның мурнунга чогуу-на бүзээлел чепсээниң ачызында сөгүрүп кээп дүшкөн. Сүбедей оон-даа өске чүүлдерни эскерип көргөн.

Чогуу-на ону шериг херектелдерге дарыны ажыглаарының дугайында чугаалап үнүп келген деп турар, Кыдатка дарыны кол нуруузуңда оюн-тоглаага ажыглап турган. Ынчалзажок, чугаалаары болгаш ажыглаары дээрге, көңүс ийи аңгы чүүл-дүр.

Удатлаанда Чиңгис-Хаан Елюй Чуцай деп кыдат чөвүлекчилиг апарган. Бо кижиге күчү-күштүг армияга чедир бодаттыг административтиг системаны немээн, ындыг чүүл Чиңгис-Хааннның ордузун езулуг-ла Империяже хуулдурган. Чүгле харын Сүбедей биле Чуцайның аразында харылзаа-хамаарылга чогувайн барган. Хаан аңаа көөрдө, чүнүң-даа мурнунда кыдат чөвүлекчизинге бүзүрээр, оон сөс-домаан дыңнаар деп билгеш, оптуг-кажар урянхай бо бүгүдөн чогуур түңнелдерни үндүргөн.

БАРЫЫН ЧҮКЧЕ ПОХОД БОЛГАШ КАЛКАГА ТУЛЧУУШКУН

Самаркандыны чаалап алганы (1220 чыл) Чиңгис-Хааннның буттарыга бүгү Ортаагы Азияны эккелген. Ала ад-Дин — хорезмшак шахтарының эң-не сөөлгүзү Каспий далайының эриктинче дескен, ынчалза-даа дайын ам-даа доозулбаан. Шахтын оглу Джелал ад-Дин моолдарга калчаалы-биле удурланырын уламчылаан. Он чыл дүргүзүндө ол Чиңгис-Хааннның бажының аары болуп келген, ынчалзажок ол дээрге көңүс аңгы төөгү-дүр. Баштайгы дээрзинде Чиңгис-Хаан аныяк шахты чедир үнелевээн, тоомчага албайн келген, а бүгү бодалдары оон адазынче шивейликкен турган. Ырбакчы хорезмшакты, дириг азы өлүг-даа болза, аңаа тудуп эккээрин Чиңгис-Хаан Сүбедейге дааскан. Чогуу-на шак ынчаар Сүбедей биле Джэбэниң баштааны чээрби муң дайынчылары Барыын чүкче чорупкан.

Походтуң кол сорулгасы ол-ла ояар күүсеттинмейн барган. Ала ад-Дин истеп-сүрүүшкүндө угааны үндүр коргуп, Каспий далайының ортузунда Ашурада деп бичежек ортулукка чаштына берген. Хорезмшактар бээр чыл-чылы-биле халдавырлыг кеш аарылыг кижилерни шөлүп келгеннер. Маңаа Ала ад-Дин, бир шагда Азияның күчү-күштүг болгаш бай-шыдалдыг чагырыкчызы, эктинден элөп, хырнындан аштап, коргуушкундан сирилөп өлгөн. Сүбедей ол дугайын чүгле шах өлгөн соонда каш айлар эрткенде билип алган. Чөвүлелге ол Джэбэни походту уламчылаары чугула-дыр деп бүзүредип шыдапкан. Моолдарның шерии улаштыр барыын чүкче шимчеп үнүпкен. 1223 чылда ол орус нояннарың каттышкан дружиналары-биле Калка хемниң эриинге үскүлешкен. Ол тулчуушкун — Сүбедейниң хууда чайынналчак чедишкени. Маңаа оон кол шынарлары — дилгиниң кажары биле оварымча-серемчилел холушкан шынарлар көстүп келген. Сүбедей ажык үскүлөжишкуннерден шуут-ла ойлаарын кызыдар турган. Ол удурланыкчыларны билдире-биле салдыгдан какпаже элзедирин база боттун күштерин камнаарын бодаар. Шериг баштыңчызының өске бир күштүг талазы — келир өйгү удурланыкчыларының дугайында медээлерни чыып билири. Хайгыылга ол хөлүн эрттир улуг кичээңгей салыр боорга, өске арткан шериг баштыңчылары, Джэбэ база, ону ажыы-биле кыжырып, каттыржырлар. Кыдатты болгаш хорезмшактарның күрүнөзин чаалап алганының соонда моолдарга өске арткан удурланыкчылардан, оон иштинде ам-даа үскүлөшпээни, артык күштүүңгө чигзениң чок турган. Калкага тулчуушкунуң бүдүүзүндө Сүбедей орус нояннарың дугайында билип ап болгу дег шууту чүүлдерни билип алган. Мстислав Удатный, Даниил Галицкий болгаш өскелер-даа аразында дугуржуп шыда-вайн турарын хөлчөк эки билгеш, оларны баштайгы көш кылырынче албадапкан. Бодунуң шериниң кол күштерин шуут-ла чажырыпкан. Удурланыкчыны чүгле какпаже элзедир дээш эвес, а оларны баш бурунгаар хоюспас дээш.

Артур ХЕРТЕК очулдурган.
(Уланчылыг).

Төөгүнүң арыннары

ЭРЕС-ДИДИМ ТУМАТТАР

Тываның девискээринге чурттап чораан туматтарның Чиңгис-Хаанга удур 1218 чылда тура халыышкыны болгаш оон бастырганындан бээр 2018 чылда 800 чыл бооп турар. Туматтарның эрес-дидим туралы халыышкыны төөгү бижимелдеринде демдеглеттинген. Төөгүнүң шинчилел ажылдары-биле бадыткаттынган болушкун.

Тумат дээрге түмөн (хей азы 10 муң) деп сөстен укталган ат деп төөгүчүлөр санап турар. Туматтарның Хоор-Тумат (база ла хей дээн) деп ады база бар. XII вектен бээр туматтар Байкал хөлдүн (Бай-Хөл) соңгу талазынга Хубсугул хөлдү долгандыр чурттап чораан. Туматтарның чоргаарың дайыннарда эрес-дидимин төөгү бижимелдеринде хөйү-биле демдеглен каан. Олар ылап-ла хей чорчаан дээрзин амгы үеде тумат төрөл бөлүктөрүң Тывада, Бурятияда, Якутияда дээш өске-даа кожа-хөлбээ девискээрлерде бары бадыткап турар.

«Моолдарның чажыт төөгүзүндө бижээни-биле алыр болза, Хоор-туматтарның нояны Хорилартай Мергенниң уруу Алан-Тоо Арыг-Узу деп черге төрүттүнгөн. Сөөлүндө бикадын биле оон ашаа Добун-Мерген нояндан беш оол төрүттүнгөн. Ооолдары шупту ызыгууртан ноянар апарып, оларның ажы-төлү бүтү моол аймактарның буруңгу өбөлөрү болган. Алан-Тоо кадын биле Добун-Мерген ноянның ажы-төлүнү онгу салгалындан Чиңгис-Хаан төрүттүнгөн.

Кажан Чиңгис-Хаан моол аймактарны каттыштырып эгелээрде Туматтарның Хубсугул хөл девискээринге чурттап чораан аймактары оон дескелеп, амгы Тываның соңгу девискээринче көшкеннер.

Кыдаттарның «Чиңгис-Хаан» деп төөгүлүг кинозунда Тума деп адап турар арга-арыг чурттуглар — ол Туматтар-дыр. Оларның чурттап чорааны бир улуг тайга-сыны Тумат-Тайгазы деп ат-биле төөгүде арткан. Ол тайга Каа-Хем биле Бии-Хем хемнер аразы девискээрде.

Тумат-Тайгазынга чурттап чораан Туматтар 1218 чылда Чиңгис-Хаанга удурланып үнгөн. Оларны базары-биле чоруткан шеригни Туматтар тиилээш, баштыңчызын өлүргөн. Чиңгис-Хааннның Дошкун деп шолалыг нояны ол-ла кыжын хей шериглиг келгеш, Туматтарны баскан.

Дириг арткан туматтарны чок кылыры-биле Чиңгис-Хааннның дүжаалы езугаар Моол күрүнениң аймактарынче тарадып көжүргөн. Ынчалза-даа Чиңгис-Хаанга удур тура халышкан тумат аймактың үрсалгалы чиде бербээн, амгы Тывада төрөл бөлүктөр бооп чурттап чоруур.

Мээң ачам Тас-оол Седи-Базырович Тумат Өвүрнүң Ыдык-Чалаа дег девискээринге чурттап чораан туматтарга хамааржыр. Чүгле ачамның болгаш оон беш кады төрээнериниң ажы-төлү, уйнуктары та каш чүс четкени билдинмес. Амгы үеде эң улуувус 88 харлыг Сандан Таан-оол. «Туматтар кымнарыл?» деп номчугашты ол бижээн. 70-80 хар-назы аразында төрөлдеривистин ажи-төлү база хей.

Бо төрөлдер ажи-төлүн, уйнуктарын чыып, тумат чоннуң төөгүзүн билиндирип, таныштырар болза деп күзедим.

Мөңгө ТАС-ООЛ,
күш-ажылдың хоочуну,
РФ-тиң өөредилгезинин
хүндүлүг ажылдакчызы.

«ШЫННЫҢ» почтазындан

АВАВЫСТЫҢ АЛДЫН КҮЗҮ

Бистиң эргим ававыс Светлана Ырбыевна Докталай (Эрендей) сентябрь ортанда 65 харлаар: ававыстың алдын күзү дүшкени бо. Сентябрь бирниң хүнү – ада-ие-лерге, школачыларга, башкыларга эң-не байырымныг, өөрүнчүг хүн. Ол хүнде авамның ажил-ижи каткы-хөг-биле эгелээр. Бажыңга-даа, школага-даа авамның арнындан хүлүмзүрүг ыраваас.

Башкы кижиге болгаш, школа-биле ооң ыдыралы кезээде тудуш. Ававыстың ажилчы базымы өскөн-төрзөн сууру ренге, өөренип дооскан школазынга элзэн. Совет үеде пионер, комсомол ажилчыны хей-ниитичизи болуп, хүнде пионер вожатыйы, эге школага ыкка башкылап, школа интернадынга кизидикчи башкылап, интернат эр-екичлеп, ниитизи-биле 40 ажыг чыл илдан. Ававыс чүгүле башкылап чоруп баан, көдээ суурнуң хей-ниити ажил-ыңа киржип, депутат хүлээлгезин седиң, херэженнер ортузунга көскү илдал чораан.

Ававысты ында билбес, танывас улус кайда боор. Авам, ачам уран чүүлдүң эң-не идепкейлиг киржикчилери болуп чорааннар. Ававысты Степан Сатович Докталай дээр, алыс боду Чаа-Хөлдүң Булуң-Терек чурттуг, уран чүүл удур-тукчулап турган. Мөрениң Культура бажыңыңа бүгү назынында ажилдаан, ус-шевер, ажил-ишчи, ажилга-даа, бажыңыңа-даа анаа хол куруг олуруп көрбээн. Ооң кылбас, тутпас ажылы чок.

Авам биле ачам кады чурттааш, үш оол, бир кыстыг болганнар. Улуг акым Сайдаш шериг албанында, амгы үеде Камчаткада ажилдап турар, ийи дугаар акым Айдаш, ол милиция шугумунга хей чыл ажилдааш, сөөлүнде пенсияже үнгөн, а Айджан өг-бүлөзи, ажы-төлү дээнде кончуг кижиге. А мен өг-бүлениң хеймер уруу болгаш, эрге-чассыг өзүп келдим.

Кажан ававыс чок апаарга, өг-бүлениң, ажы-төлүнүң улуг ажылы ававыстың

эктинге чүдүрлү берген. Ол бисти эр-тем-билигге чедирип, амыдыралдың делгем оруунче үдеп, ам-даа биске сагыш човаашкыны кажангызындан артык улгаткан. Уругларының уруг-дарыыңа кедергей ынак, ажы-төлү арбын.

Авамның кады ажилдап чораан эш-өөрү: С.И. Ынаалай, С.Б. Допчут (эге класстан кады ажилдаан), Г.С. Хомушкун, Г.С. Сотнам, К.Б. Дулбаа (математика башкызы), Ф.А. Артына партия-совет ажилының хоочуну, (төөгү башкызы), Е.Н. Буурулдай (биология, химия башкызы), С.А. Демир-оол (өөредилге эргелекчи-зи). Авам ам-даа төрзөн коллективиниң башкыларыңа чоргаарланып, ажилдап, чурттап чоруур.

Көдээ черде башкыларның амыдыралы белен эвес. Школа, хей-ниити, өг-бүлө ажилыңдан аңгыда, дузалал ажил-агы, огород дээш бүгү-ле ажилыңа четтигип турар. Көдээ суурга оттулар өт-көс, суглаар, печка одаар ажилдар

база-ла амыр-дыш чок. Авам ол бүгү ажилга мергежээн, чаңчыкан.

Авамның шаңнал-макталдары хей, Россия Федерациязының ниити өөредилгезиниң Хүндүлүг ажилдакчызы деп ат дээр-ле, ооң долу намдарын дорт илергейлеп турар. Россияның Херэженнер эвилелинден Хүндүлүг бижик дээш өске-даа шаңналдары бар. Мээң авам Светлана Ырбыевна – башкы, хей-ниитичи, чончу, ажы-төлдерге эргим, ус-шевер, сеткили чаагай кижиге. Ававыстың алдын күзү моорлап келирге, бистер, ажы-төлү, ававысты долганыпкан, ооң кылган амданың аш-чегин мага хандыр чиир бис, ында күскү дузаан мөөгү, кат, варенье дээш чүнү чок дээр, стол кыры кезээде байлак, тодуг-догаа чурттап чор бис. Эргим ававыстың 65 харлаан юбилейин таварыштыр, 2019 чылдың «Шын» солунун чагыдып бээр деп дугурушкан бис. Ол номчуттунарыңа кедергей ынак. Ававыска бистиң улуг белээвис ол болуп.

Айсуу ДОЛАНДАЙ.

Мөрөн суур.

СУГ-АКСЫ СУУРНУҢ КИЖИЛЕРИ

Улус өөредилгезиниң тергилерин, Улуг башкы, күш-ажылдың хоочуну Галина Кежегеевна Очур-оол Суг-Аксы суурнуң төөгүзүн чыып бижээш, бүдүн альбом кылгаш, төөгүгө арттырган.

Суг-Аксы суурнуң тургустун-ындан бээр 80 чылы-биле баштыр архивте дужаатан материалдарны чонга ыштырар-дыр бис.

Сүт-Хөл 1941 чылдың июль 4 Чөөн-Хемчик кожуундан алыны бергенде кожууннуң секчи комитетиниң дарга-Теве-Хая чурттуг Ооржак ытпай, кожкомнуң бирги ретары Баян-Тала чурттуг куш Көк-Хуна Угужукович. Ол өгүс секчи комитеттин-даа, кожмун-даа тудуу доозул-н. Шык кыдыыңа ийи өгнү шеш, аңаа кожуннуң күүсекчи итеди, кожком ажилдап элзэн.

Ол үеде комсомол (ВЛКСМ), нер ажилдарын удуртуп-тап чорааннар: Узек Василий Мыймаевич, Монгуш Бавуу Эрей, Монгуш Даржай Кеже-иг огу, Монгуш Досун-оол Идун огулар.

Суг-Аксы суурнуң баштайгы езин чурттакчылары: Мон-Шойдун Эрекей – садыгжы, дар Салбагар Соян – садыг жылы, кады төрзөн алыш-тар Ондар Окес Соян болгаш дар Хунаян Соян олар, Мон-Кежегелиг Боракай суму ижилекчизи (даргазы), Мон-Чангаа Эрекей биле Мон-Бавуу Эрекей кады төрзөн ышкылар, Монгуш Шырап, дар Суур-оол – араттар. ыглар Токтак – Хандынмаа чиниң адазы.

Суг-Аксы суурнуң таваан сал-тудугулар: Монгуш Дамба, Монгуш Былдак, Монгуш Агы-Монгуш Таспаяк (Дмитрий) ышкылар, Монгуш Халбан ыгаш Монгуш Серен адашкы-р, Монгуш Байыр-оол (Чолдак-м), Дамбаның дунмазы, Ондар ымба, Куулар Шойдан Байын-

Устүнде адаанывыс тудугжу-рун соон салгаан ортааки-галдың тудугжулары: Хова-Менге-Назын – бригадир, авалыг Боодал биле Ховалыг-лер-оол алышкылар, Монгуш

Машпак-оол Онай огу, Монгуш Чүлдүм Дагба огу – Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу.

Суг-Аксыга бир дугаар тут-тунган бажың – Октябрьская кудумчузунда районнуң хергелек-чилер ниитилелиниң кезээки садыг турган бажың. Ону 1930 чылда Манчүректен көжүрүп бадыргаш, тудуп тургускаш, аңаа садыг ажиткан (ам ында «Алантос» кафе). Баштайгыдан-чаатызы (садыгжызы) Монгуш Шойдун Эрекей огу. Садыгның адаа талазынга бичии бажыңга садыгның баштайгы таңнылы Ондар Салбагар Соян огулунуң өг-бүлөзи-биле чурттап турган. Ол үеде садыгның чонга садып турган барааннары: тыва шай, дүңгө таакпы, кээшле, от, даш-чигир, таалымба, сууямбу (ак пөс), кылын пөс, ыяш өзектиг янзы-бүрү өңнерлиг даараныр хендирлер. Белен хеп аймаа чок турган.

1940 чылда Суг-Аксыга эге чада школазы ажиттыңган. Школаның баштайгы эргелек-чизи (директору) Онамчал Иван Чадамович. Школа 50 ажыг өөреникчилиг, 2 класстыг (1-2 кл) чаңгыс башкылыг.

1941 чылда хлеб быжырап баштайгы чер ажиттыңган. Суурнуң баштайгы хлеб быжы-рыкчылары: Сарыглар Даваа Токпак огу, Монгуш Диинмей.

Кожууннуң баштайгы зоотех-ниги Чаа-Хөл чурттуг Монгуш Бо-лат. Ол 1943 чылда Хандынмаа эмчи-биле өг-бүлө туткан.

1942-1943 чылдарда клуб немешкен. Куулар Узек Бал-чиймаа, Монгуш Бавуу Эрекей, Монгуш Даржай олар аныктар-ны ыры-шоорга, оюн-тоглаага өөредип, башкарып турган.

1945 чылда харылзаа сал-быры ажиттыңган. Ынчан чүгү-рация-биле харылзажыр турган. Баштайгы радистер: Тас-оол Сергей, Сарыглар Айыш-оол Тотак огу, Тевек Кежеге огу – удуртукчузу.

1945 чылда Суг-Аксыга белеткел конторазы тургус-тунган. Ооң баштайгы дарга-зы Чыраа-Бажы чурттуг Сат Дөтпе. Контораның ынчангы бажыңында амгы үеде «Кара-Даг» садыг ажиттыңган.

Кожууннуң баштайгы бе-леткелчи агентилери: Монгуш Дакаа Эрелчин, Ондар Анай-

Дүрген дуза чедирер албанның бригадасы: Николай Чамзырын чолаачы, Мария медсестра, Николай Очур-оол фельдшер, Зоя Сарыглар санитарка.

оол (Сиген-Даяк). Олар чондан артыкшылыг алгы-кеш, дүк, өлүк аймаан туда акша-биле садып, чиг-этти чыып белеткеп, белеткел конторазыңа дужаап, шудургу ажилдап чорааннар.

1948 чылда Сүт-Хөл девис-кээринге колхозтар тургустунуп эгелзэн. Кара-Чыраага «Киров» колхоз тургустунган. Колхозтун баштайгы чолаачылары: Мон-гуш Семис-оол Чангаа, Хова-лыг Койтаана Эртине, Ховалыг Чечекпаа Даваа, Ондар Борбак Ендан огу.

Суг-Аксы суурнуң тудуг-сууру улам немежиң, эң-не сайзырап эгелзэн үеги 1947-1948 чыл-дар. Албан черлериниң саны көвүдөп, чаа-чаа конторалар немежиң турган.

Дайын соонда 1947-1948 чылдарда орус дылдыг чон кээп эгелзэн. Суг-Аксы суурга Пахов адашкыларның, Тереховтарның, Тутатчиковтарның өг-бүлелери баштай көжүп келген. Шупту аажок ажил-ишчи улус болган. Чурттаар оран-савага-даа то-рулбааннар. Суур баарында кара сугнуң кадыр элдерин чире каскаш, ханалары кылдыр чырааны өрзөш, чигежек терек-терни ооргалар кылдыр салгаш, кырын шириктер-биле дуглап алгаш, түр када чурттай берген-нер. Чылыг үеде бора-талдарны чыраа бажыңнарның ханалары кылдыр ийи каы кылдыр өрзөш,

аразынга довурак ургаш, тырый хап тургаш, кышкы бажыңнар кылып алганнар.

Тутатчиков Иван Васильевич тал бажыңын эмнелгениң амгы улуг кокегарының орунунга, а Паховтар ындыг бажыңын амгы уруглар консультациязының орунунга кылып алган. Терехова иешкилер чыраа бажыңын амгы уруглар эмнелгезиниң орунунга тудуп алганнар. Оон эгелзэш-ле орус чон улам немежиң, Со-ветская, Дружба, Механизация, Алдан-Маадыр кудумчуларга дыт бажыңнарны боттары тудуп ап, ногаа-чимизин тарып, ха-ван, кужун азырап, тодуг-догаа чурттай бергеннер. Ол үеде-не орус башкылар, даргалар, эмчи-лер, өөреникчилер хей апарган. 1-ден 10-гу класска чедир орус класстар турган. Ынчан бир эки чүүл, орус-даа, тыва-даа чон, орус болгаш тыва өөреникчилер аразында дыка эп-найыралдыг өөренип, кады ажилдап, чурттап турганы. Ол үениң орус чону бис-терге, тываларга, эки салдарын чедиргеннер. Олардан ногаа, картофель тарыырын өөренип алган бис.

Тыва Арат Республикага хей адырлыг эң баштайгы өөредилге комбинады Кызыл хоорайга ажилдап, кижиге эмчилерин, мал эмчилерин, зоотехниктерни дээш Тываның ажил-агыла-рыңа ажилдаар ортумак тускай

эртемниг өске-даа кадрларны белеткеп турган. 1936 чылда Сүт-Хөл чурттуг Очур-оол Ни-колай Баиндеевич, Сарыглар Чаданмаа Чамзыевич база Са-рыглар Хандынмаа Токтаковна олар фельдшер-акушер сал-бырыңа өөренип киргеннер. 1940 чылда ону чедиишкиниң доосканнар. Очур-оол Николай Баиндеевич Тере-Хөл кожууннуң Кунгуртугга медпункт эргелекчи-леп, күш-ажылчы базымын аңаа эгелзэн. Хандынмаа Токтаковна, Чаданмаа Чамзыевич олар 1940 чылдың июнь айда Сүт-Хөлге ажилдаары-биле чедип кел-геннер.

Анык эмчилерни Сүт-Хөл сумунуң тергилекчизи Монгуш Кежегелиг Боракай огу хүлээп алгаш, арбаннардан ийи кидис өгнү үндүргөш, Суг-Аксыда амгы халдавырлыг аарыглар эмнелгезиниң мурнунга, шык кы-дыыңа тиккеш, бир өггө эмчилер чурттаар, а өске өггө аарыг улус хүлээп алыр кылдыр таарыштыр дерзэн.

Устүнде адаанывыс эмчилер Сүт-Хөлге кадык камгалалының таваан салган эмчилер-дир.

1945 чылдың октябрь айда кожуун эмнелгезин 15 оруннуң кылдыр ажиткан. Эмнелге тудуу-биле кады амбулатория, 3 өг-бүлө чурттаар эмчилер бажыңын база туткан. Эмнелгениң баш-тайгы эргелекчизи (кол эмчизи) Очур-оол Николай Баиндеевич.

1952-1955 чылдарда кожуун эмнелгезинге баштай кээп ажил-даан орус эмчилер: Бердник Галина Ивановна – уруглар эмчизи, Симанова Манефа Яков-левна – ниити аарыглар эмчизи, Бальзевич Римма Георгиевна – туберкулез эмчизи, Сизых Ло-риса Владимировна – санитар эмчизи, Сизых Николай Васи-льевич – кезер эмчи, Павлова Нина Павловна – эмчи сестразы.

Кожуун төвү суурувус шак-ла ынчаар чылдан чылче тудуг-сууру немежиң, ажил-амыды-ралы улам быжыгып, чурттакчы чоннуң саны немежиң, улус өөредилгези, кадык камгалалы, көдээ ажил-агы сайзырап, янзы-бүрү адырның ортумак болгаш дээди тускай эртемниг кижилери көвүдөп, суурувус че-чектелип сайзырап келгениңге Суг-Аксы суурнуң болгаш өске черлерде ажилдап, чурттап чоруур чону өөрүп турар.

Сүт-Хөл кожууннуң архив специалисти В. САТ белеткээн.

Найысылалыыс 104 харлаанын өңгүр, каас, оюн-тоглаалыг эрткен деп демдегеп болур. Бо чылгы Хоорай хүнүн карнавал чыскаалы – бал маскарал каастап, улам-на байырлыг шинчи кириген.

Арат шөлүндө Кызыл хоорайның албан черлеринин коллективтери, студенттер, найысылалдың хүндүлүг хоочуннары шупту чыскаалда, өөрүшкү-маңайлыг каас, өңгүр идик-хептиг, маскаралдыг кылаштайып турарын көөргө, кижиниң хей-ады, чоргааралы оттур.

Байырлыг чыскаалда эң-не хей шимчээшкиниг, шимээн-дааштыг колонна А. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжинин сургуулдары болган. Аныктар үрер, соктаар хөгжүм херекселдеринге ойнавышаан, көрүкчүлөргө хей-адын оттуруп турар хөгжүү-даа кедергей.

Ол ышкыш В. Көк-оол аттыг Национал театрың колонназы уттундурбас чараш сактышкыннары арттырды. Чоннуң ынак артистери ойнаан рольдарының овор-хевирлерин күүсетпишаан, анаала кылашташпайн, а бал танцы-самын күүседип, чыскаал-биле оюн-тоглаалыг эрткени дыка чараш. Артист кижиниң салым-чаяаны оон-на көстүп турар – тааланчыг хоюг аян-биле ээлгир чараш шимчээшкиннерлиг.

Тыва Үндөзүн культура төвүндө база салым-чаяанныглар ажилдап турар

Найысылал 104 харлаан

БАЛ-МАСКАРАД КААСТААН

Кызылдың библиотека ажилдакчылары.

болганда, оларның колонназы бүдүн ши көргүзүүн бараалгатпышаан эрткен. Тыва улустун бир онзагай маадыры Өскүс-оолдун кажар-мегечи чорукту тиилээш,

ынакшылыгга таваржы бээрин кыска үзүндүдө көргүзүп турар.

Көрүкчүлөр-биле езулуг дириг, чоок харылзааны Тываның национал

оркестринин хөгжүмчүлери көргүзүп турар. Олар "Аа шуу декей оо" деп улустун ырызын күүседирге, көрүкчүлөр каа күүседип турар, дыка хөглүг.

Байырлалды националыгы, танды-самбли "Саяннар" ажыткан. Ансамбльдин самчылары болгаш ыраажылары кайгы-чык чараш оюн-көргүзүүн бараалгатты. Онзагай чараш үнүг, Тываның алдарлыг артисти Юлиана Ондар "Кызылым сен деп ырыны, сурагыг анык ыраажы илереткен "Кызыл" деп чараш ырыны. Орус культура төвүнүн солизи Мария Климина "Матушка Россия" деп ырыны. Тываның аалчызы бурят ыраажы Артем Маланов "Мергенниң ырызы" деп чараш ырыны күүсеттилер.

Дараазында Кызыл хоорайның Хүндүлүг хоочуннарын болгаш хама-тыларын хүндүлөп байырлар езулап биле байырлал уламчылады. Кандыг-да байырлал ярмарка-делгелгелер чоок эртпес болгай. Хоорай хүнүндө келге чонну күскү дүжүт – ногаа-чимис айма-аыш-чем, идик-хеп, суй белектер сады алыр аргалыг болганнар.

Кежээ Новосибирскиден келген Мо (Моджо) бөлүү кызылчыларга концерти көргүскөн. Кызыл хоорайның төрүтүнүн хүнүн байырлыг фейерверк-биле доо-кан.

Алдынай СОН

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ОБЪЯВЛЕНИЕ О ПРИЕМЕ ДОКУМЕНТОВ

Хурал представителей сельского поселения сумон Ишкинский Сут-Хольского кожууна Республики Тыва (далее-Ишкинский) проводит конкурс на замещение вакантной должности председателя администрации сельского поселения сумон Ишкинский по контракту.

Прием документов кандидатов для участия в конкурсе на замещение вакантной должности председателя администрации Ишкинский осуществляется в течение 20 (двадцати) дней со дня опубликования в средствах массовой информации настоящего сообщения о проведении Конкурса.

Конкурс проводится 08 октября 2018г. в 14 часов.

Условия конкурса:

На должность председателя администрации сельского поселения сумон Ишкинский кожууна может претендовать гражданин Российской Федерации имеющий:

- высшее образование;

- наличие стажа работы на руководящей должности не менее двух лет или стажа работы по специальности не менее трех лет;

Перечень документов:

1) Заявление с просьбой о поступлении на муниципальную службу и замещении должности муниципальной службы;

2) Собственноручно заполненную и подписанную анкету по форме, установленной уполномоченным Правительством РФ федеральным органом исполнительной власти;

3) копия паспорта (2,3,5,13,14);

4) копия трудовой книжки все страницы;

5) копия документа (документов) об образовании заверенную нотариально;

6) копия страхового свидетельства обязательного пенсионного страхования;

7) копия свидетельства о постановке физического лица на учет в налоговом органе по месту жительства;

8) копия документа воинского учета – для военнообязанных и лиц, подлежащих призыву на военную службу;

9) заключение медицинского учреждения по форме № 001-Г/С/у об отсутствии заболевания, препятствующего поступлению на муниципальную службу;

10) сведения о доходах, расходах, об имуществе и обязательствах

имущественного характера, а также о доходах, расходах, об имуществе и обязательствах имущественного характера своих супругов (супруга) несовершеннолетних детей в порядке установленном нормативными правовыми актами Российской Федерации Республики Тыва;

11) иные документы, предусмотренные федеральными законами, указами Президента РФ и Постановлениями Правительства РФ.

Документы от кандидатов на участие в конкурсе принимаются с «12» сентября 2018 года по адресу: Республика Тыва, Сут-Хольский кожуун, с.Ишкин ул.Лопсан-Дондуп д.32, кабинет №1 телефон для справок 8-9233829596 89232615317, по рабочим дням с 09.00 до 17.00. часов.

Прием документов заканчивается «02» октября 2018 года до 17.00 часов.

«Институт профессиональной переподготовки и повышения квалификации кадров ТувГУ» объявляет набор:

На годовичную профессиональную переподготовку с выдачей диплома о профессиональной переподготовке по программам:

1. Бухгалтерский учет, анализ и аудит
2. География
3. Городское строительство и хозяйство
4. Государственное и муниципальное управление
5. Документоведение и архивоведение
6. Иностранный язык (английский)
7. Информационные технологии
8. История и обществознание
9. Лесное дело
10. Логопедия
11. Международные отношения
12. Менеджмент в образовании
13. Педагог дополнительного образования
14. Педагогика и методика дошкольного образования
15. Педагогика и психология

16. Педагогика и методика начального образования
17. Преподаватель высшей школы
18. Социальная работа
19. Теория и методика преподавания основ безопасности жизнедеятельности
20. Технологическое образование
21. Технология переработки продукции сельскохозяйственного производства
22. Сервис и туризм
23. Финансы и кредит
24. Физическая культура
25. Экономика и управление на предприятии
26. Юридическая психология
27. Юриспруденция
28. Экспертиза и управление недвижимостью
29. Теория и методика преподавания химии в школе
30. Преподаватель профессионального

образования

Обучение платное, на базе среднего и высшего образования.

Необходимые документы:

1. оригинал и копия паспорта
2. оригинал и копия диплома об образовании
3. фотографии 3х4 – 3 шт.
4. копия свидетельства (при смене фамилии, имени)
5. картонный (бумажный) скоросшиватель и 3 файла

По всем вопросам обращаться в учебную часть ИППК по адресу г. Кызыл, ул. Ленина, 3, каб. 310. Тел.: 8(39422) 2-21-72. e-mail: fppktuv@mail.ru

Лицензия на осуществление образовательной деятельности серия 90Л01 № 0009360. Регистрационный № 2295 от 29.07.2016 г.

БЕТОН, тууьбу, пило-материалдар, цемент, дээр-бектери, ФБС блоктары, коопшпалар садып турар. Телефон: 83942240572 89232619924.

СВАДЕБНЫЕ ПЛАТЬЯ. Ул. Полевая,6. Тел. 8-923-552-3932

Малчыннар турлагларына СУГ КУДУКТАРЫН өрүмнөт казып турар. Тел: 8(39422) 5-10-30, 8913-444-44-05

ПИЛОМАТЕРИАЛ, брус, капиталка, доска, заборная, прожилыны. Доставка. Кредит Русфинанс Банк. Тел. 8-923-383-1575 ОГРН 307246831700175

Хуу чуртталга бажыны түдүп алырынга ЧЕР УЧАСТОКТАРЫН садып турар. Тел: 8(39422) 5-00-52, 8923-669-1190

солунуң сайтызы: //shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 10926 экз. Үндүрүлгөниң тиражы: 3559

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.О. ХЕРТЕК.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская,100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.О. Хертек — 2-01-35, Кол редакторнуң оралакчысы Д.С. Монгуш — 2-17-91, Секретарь А.А. Лагбы — 2-30-69, тел/факс (394-22) 2-30-69, Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, С.С. Кужугет) — 2-18-10. РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ: Нийтилер-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар), Экономика, үлөтпүр болгаш кедээ ажыл-агый (редактору А.Д.-Б.Түлүш), Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эргел, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94, Культура, югаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян), Очулга (редактору А.К. Ооржак), Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак, Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.сч.т № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001 ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле Федералдыг албаннн Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккөн. Херечилдиндугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружубиле дүүшпөй барып болур. Айтыгын саннары болгаш өскө-даа фактылары, дыңнадылары дээр авторлар боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530, организацияларга — 31730 Солун неделяда үш катал үнөр. Хемчээли 3 парлаар ама. Номери парлаггаже дужааганы: график езуугаар — 18.00, херек кырында — 17.00. Солун келбейн барганда, 2-18-10 телефоны доллар.